

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ*

Υ Π Ο
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Κ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

Β'. «Residui» και «derivazioni».

Μέχρι τοῦδε ὁ Pareto χρησιμοποιοῦν τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐναντι τῆς μὴ λογικῆς συμπεριφορᾶς του. Διεπίστωσεν ὅτι αἱ μὴ λογικαὶ πράξεις κατὰ κανόνα παρασιωπῶνται, παραποιοῦνται ἢ παρερμηνεύονται ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀνθρώπος, ἐκ φύσεως «raisonneur», προτιμᾷ νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ συμπεριφορὰ του εἶναι λογικὴ, παρὰ νὰ παραδεχθῇ ὅτι προσδιορίζεται ἀπὸ συναισθηματικὰς καταστάσεις. Εἶναι δὲ πολὺ ἐφευρετικὸς κατὰ τὴν ἀναζήτησιν λογικῶν ἐρμηνειῶν καὶ θεμελιώσεων a posteriori.

Ἡ θέσις αὕτη ἀποτελεῖ σημαντικὸν στοιχεῖον τοῦ παρετιανοῦ συστήματος: «Μοῦ εἶναι ἀδύνατον» — γράφει πρὸς τὸν φίλον του Maffeo Pantaleoni — «νὰ κατανοήσω τὴν ἱστορίαν, χωρὶς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν· ἀντιθέτως μὲ τὴν βοήθειάν της πολλὰ πράγματα μοῦ φαίνονται πολὺ εὐκολονόητα»¹⁴⁵. Εὐκολονόητος π.χ. εἶναι διὰ τὸν Pareto ὁ χαμηλὸς βαθμὸς συνεπειᾶς, ποὺ παρουσιάζει ὁ κοινωνικὸς βίος, ἐφ' ὅσον ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων τόσον ἰσχυρῶς τὰ residui (ἐκδηλούμενα εἰς τὰ ἐνστικτα, τὰ αἰσθηματικὰ καὶ αὐτὸ ποὺ ἡ σύγχρονος ψυχιατρικὴ ὀνομάζει «συμπλέγματα») καὶ αἱ derivazioni (ὡς ἰδεολογίαι, συμφωνοῦσαι μὲ τὰ residui μᾶλλον, παρὰ μὲ τὴν πεῖραν καὶ τὴν λογικὴν).

Διὰ τοῦτο καὶ θεωρεῖ ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν «καταλοιπίων» ἢ «ἐγκαταλειμμάτων» (residui) καὶ τῶν «παραγωγίσεων» (derivazioni) αὐτῶν, ἡ ὁποία καὶ καταλαμβάνει τὰ 2/3 σχεδὸν τοῦ «Trattato», χρησιμοποιοῦν ὁμοῦς τώρα τὴν παραγωγικὴν μέθοδον. Μὲ τὴν ἐναλλαγὴν αὐτὴν τῆς μεθόδου, ἡ ὁποία φανερώνει καὶ τὴν ἀπογοήτευσιν τοῦ Pareto ἀπὸ τὴν προσπάθειαν διατυπώσεως καθαρᾶς ἐμπειρικῆς θεωρίας, ἐπιδιώκεται συγχρόνως καὶ ὁ ἔλεγχος τῆς φύσεως τῶν πορισμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπορρέουν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε διαπιστωθεισῶν ἀναλυτικῶν ἀρχῶν καὶ ἡ δια-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 798 τοῦ προηγουμένου τόμου.

145. Pareto, Vilfredo: Lettere a Maffeo Pantaleoni, a cura di Gabriele de Rosa τόμοι 1-3, Roma 1960, τόμ. 3, σ. 231 (ἐπιστολὴ τῆς 2.5.1918).

κρίβωσις τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν πραγματικότητα: «ἂν συμφωνοῦν μὲ αὐτὴν, θὰ τὰ ἐνσωματώσωμεν εἰς τὴν θεωρίαν μας, ἂν δὲν συμφωνοῦν, θὰ τὰ ἀποβάλλωμεν»¹⁴⁶.

Ἐπιχειρεῖ λοιπὸν ὁ Pareto μίαν ἄμεσον ἐξέτασιν τῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ τῆς ψυχοκινητηριακῆς δομῆς τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὄχι κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ψυχολογίας. Διότι οὔτε τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως ἢ τοῦ περιεχομένου τῶν residui θέτει¹⁴⁷, οὔτε τὸν ἐνδιαφέρει ἄλλως ὁ ψυχικὸς κόσμος, παρὰ μόνον ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἀποκαλύπτεται ὡς κοινωνικῶς ἐνεργός. Ἀκριβῶς δὲ φανερώνεται τῆς κοινωνικῆς ἐνεργείας τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἀποτελοῦν τὰ residui: Δὲν εἶναι δηλαδὴ οὔτε ἔνστικτα, οὔτε αἰσθήματα, ἀλλὰ ἐκδηλώσεις αὐτῶν καὶ συγχρόνως τὰ κύρια αἴτια τῶν μὴ λογικῶν πράξεων. *Εἶναι μία (transformation) τῶν ἐνστικτικῶν εἰς κοινωνικὴν συμπεριφορὰν.*

Ἡ μέθοδός του συνίσταται εἰς τὴν φαινομενολογικὴν ἐξέτασιν μεγάλου ἀριθμοῦ ἐκδηλώσεων, θεωριῶν, περιέργων συμπεριφορῶν, θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν τύπων, πρακτικῆς μαγείας καὶ μαγγανείας κλπ., προκειμένου νὰ διαπιστώσῃ πέραν τῶν διαφορῶν καὶ τῆς ποικιλίας τὸν σταθερὸν καὶ πάγιον πυρῆνα. Ἐν συνεχείᾳ ταξινομῶν τοὺς τρόπους τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς ἀναζητεῖ τὰς ἐξωτερικὰς ὁμοιότητας καὶ ἀνομοιότητας, μὲ σκοπὸν νὰ ἀναγάγῃ ταύτας εἰς κοινούς παρονομαστάς. Τοιοῦτοτρόπως φθάνει εἰς μίαν σειρὰν ὁμάδων συμπεριφορᾶς, μὴ δυναμένων νὰ ἀναχθοῦν εἰς ἑτέρας: μίαν σειρὰν «ὀλοκληρωτικῶν ὑπολειμμάτων» (residui), ὡς τὰ ὀνομάζει ἐξ ἐπιδράσεως τῶν μαθηματικῶν.

Εἶναι, λέγει, εὐκόλον π.χ. νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς ὅτι οἱ λαοὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν πολιτισμῶν συνδέουν ὠρισμένας ἡμέρας ἢ ὠρισμένους ἀριθμούς καὶ σημεῖα μὲ τὴν εὐτυχίαν ἢ δυστυχίαν των¹⁴⁸. Πάντοτε ὑπάρχει καὶ

146. «Trattato» § 846.

147. «Trattato» § 2343.

148. Οὕτω π.χ. ἀναφέρεται εἰς τοὺς Καθολικούς, οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὴν Παρασκευὴν ὡς ἀποφράδα, λόγῳ τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου. Εἶναι, λέγει, δύσκολον νὰ διακρίνη κανεὶς εἰς τὴν λαϊκὴν πίστιν, ποῖον εἶναι τὸ βαρῦνον στοιχεῖον τοῦ συνδυασμοῦ: ἡ ἀποφράς ἢ τὰ Πάθη; Δυνάμεθα ἕως νὰ βοηθηθῶμεν ἐξ ἄλλων παραλλήλων περιπτώσεων: Οἱ Ρωμαῖοι ἐγνώριζον dies atri ἢ vitiosi, ὡς π.χ. ἡ 18. Ἰουλίου, αἱ ὅποια ἦσαν ἀποφράδες. Τὸ σταθερὸν λοιπὸν στοιχεῖον (α) εἶναι ὅτι μία ἡμέρα, ἡ ὅποια ὑπεθυμίζει δυστυχὲς γεγονός, εἶναι ἀποφράς καὶ γενικώτερον ἢ διάκρισις μεταξὺ δυστυχῶν καὶ εὐτυχῶν ἡμερῶν. Αἱ θεωρητικαὶ θεμελιώσεις (β) εἶναι «μεταβληταὶ» εἰς τὸ σύστημα. Ὁ Pareto ἀναφέρεται ἐπίσης εἰς τὴν χριστιανικὴν βάπτισιν, ὡς τελετὴν, δι' ἧς ἀπαλλάσσεται ὁ ἀνθρώπος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἀναγεννᾶται. Καὶ ἐδῶ ἀναζητεῖ ὡς σταθερὰν (α) τὰς πλύσεις καὶ τὴν καθαρτικὴν ιδιότητα τοῦ ὕδατος καὶ ὡς μεταβλητὴν (β) τὴν πεποιθήσιν εἰς τὴν δυνατότητα

μία ψευδολογική αιτιολόγησις, ἐρμηνεύουσα τὴν σύνδεσιν ταύτην. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅμως πρέπει νὰ διακρίνωμεν μεταξύ μιᾶς «σταθεράς», τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν διὰ τοῦ «α»¹⁴⁹, καὶ μιᾶς «μεταβλητῆς», τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζομεν διὰ τοῦ «β». Ἡ σταθερὰ «α», (ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς ὠρισμένα ἐνστικτα, δὲν ἔχει ἀντικειμενικὴν ὑπαρξίν καὶ ποικίλλει κατ' ἄτομα), εἶναι ἡ ροπή τοῦ ἀνθρώπου νὰ καθιερώη σχέσεις μεταξύ τῶν πραγμάτων, τῶν ἀριθμῶν, τῶν τόπων καὶ τῆς «σημασίας» τῶν καλῶν ἢ κακῶν «οἰωνῶν», νὰ προσδίδῃ εἰς τὰ γεγονότα τὴν ἀξίαν καὶ ἰδιότητα ἐνὸς συμβόλου ἢ ἐνὸς σημείου. Ἡ μεταβλητὴ (β), ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ λογικὸν νόημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὰς περιστάσεις προσάπτει ὁ ἄνθρωπος, προκειμένου νὰ δικαιολογήσῃ καὶ αἰτιολογήσῃ τὰς ὡς ἄνω σχέσεις. Εἶναι μεταβλητὴ, καθ' ὅσον ἀντικατοπτρίζει τὸ ἔργον τῆς φαντασίας. Τὸ σταθερὸν στοιχεῖον ἔλκει τὴν καταγωγὴν του ἀπὸ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν, ἐν συναισθημα (Α).

Πρὸς διευκλύνσιν τῆς ὀρολογίας χαρακτηρίζει ὁ Pareto τὸ στοιχεῖον (α) residuum καὶ τὸ (β) dérivation. Οἱ ὅροι εἶναι εἰληγμένοι ἐκ τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς λογικῆς. Εἰδικῶς ὁ ὅρος «residuum», τὸν ὁποῖον ὡς εἴπομεν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ κανεὶς διὰ τοῦ «δόλοκληρωτικὸν ὑπόλοιπον», διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν θεωρίαν τῶν συναρτήσεων (μιγαδικαὶ συναρτήσεις), ἀποτελεῖ δὲ μίαν καθαρῶς εἰδολογικὴν κατασκευὴν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει σχετικὴ σταθερότης, ἔλλειψις ἐσωτερικοῦ νοήματος καὶ ἀπουσία ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως.

α) Τὰ «έ γ κ α τ α λ ε ἰ μ μ α τ α» — «residui».

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι ὁ Pareto θεωρεῖ τὰ «residui» ὡς τὰς ἀναλυτικὰς σταθερὰς τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, ἢ μᾶλλον ὅλων τῶν μὴ λογικῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Τόσον ἐκ τῆς ὀρολογίας, ὅσον καὶ ἐκ τῆς περὶ τούτων ἀντιλήψεως ἐδόθη εἰς πολλοὺς ἀφορμὴ νὰ τὰ συσχετίσουν μὲ τὰ ψυχχαναλυτικὰ συμπλέγματα. Τὸ πρῶτον μάλιστα ἐξ αὐτῶν, τὸ «ἐνστικτον τῶν συνδυασμῶν», παρελληλίσθη πρὸς τὸ «Odysseus-Komplex» ἐνῶ τὸ δεύτερον, τῆς «ἐμμονῆς τῶν συνόλων» ἐθεωρήθη ὡς εἶδος συνθέσεως

ἀναγεννήσεως καὶ integrité τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς χρησιμοποίησεως ὠρισμένων μέσων, καθὼς καὶ τὰς λογικὰς ἐρμηνείας αὐτοῦ («Trattato» § 863).

Φέρεται καὶ ἄλλα παραδείγματα συμπεριφορῶν καὶ ἐρμηνειῶν αὐτῶν, λέγων ὅτι αἱ μὲν λογικαὶ θεμελιώσεις ὑπῆρξαν διάφοροι ἐκάστοτε (ὁ Ζεὺς, ὁ Θεός, τὸ φυσικὸν δίκαιον, ὁ ἀνθρωπισμός), πάντοτε δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ κοινὸν καὶ πάγιον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον «ἔλκει τὴν προέλευσίν του ἀπὸ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν (Α)».

149. Τὸ στοιχεῖον «α» δὲν πρέπει νὰ συγχέηται μὲ τὸ (Α), τὸ ὁποῖον συμβολίζει τὴν ὅλην ψυχικὴν κατάστασιν.

τῆς ὁμαδικῆς συνειδήσεως τῆς ἀτομικῆς ψυχολογικῆς σχολῆς Adler-Weberg, ἡ ὁποία δευκνύει ἰδιαιτέραν προτίμησιν εἰς τὴν παραδοσιακὴν συμπεριφορὰν.

Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, μεταξὺ ἄλλων καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ὁ Pareto στρέφεται οὐσιαστικῶς ἐναντίον τῶν κοινωνιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν ἐκείνων θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι προσπαθοῦν νὰ ἀναγάγουν τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν εἰς τὰς ὁμάδας καὶ τὰ ἐνστικτα, τὰ ὁποῖα καταλαμβάνουν πολλακίς μακροσκελεῖς καταλόγους (πρβλ. κοινωνικὴν ψυχολογίαν τοῦ William Mac Dougal). Ὁ Pareto σαφῶς λέγει ὅτι ἡ ἐπίκλησις τῶν ἐνστικτων δὲν σημαίνει παρὰ τὴν προσπάθειαν ἐρμηνείας ὀρισμένων φαινομένων ἐπὶ τῇ βάσει αἰτίας, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις δὲν ἀποδεικνύεται.

Πάντως τὸ γεγονός ὅτι ὁ Pareto χρησιμοποιοεῖ διὰ τὰ residui πολλακίς τοὺς ὄρους «αἰσθηήματα» ἢ «ἐνστικτα» δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ, ὥστε νὰ θεωρήσωμεν τὴν περὶ καταλοίπων θεωρίαν καὶ ταξινομήσιν του ὡς μίαν θεωρίαν τῶν ἐνστικτων καὶ ὁρμῶν, ὡς πράττει π.χ. ὁ Schumpeter¹⁵⁰. Ὁ ἴδιος ὁ Pareto σαφῶς τονίζει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ταυτίζωνται ἢ νὰ συγχέωνται τὰ ἐγκαταλείμματα μὲ τὰ ἐνστικτα¹⁵¹, οὔτε καὶ νὰ ἐκλαμβάνωνται ὡς ἔσχατα καὶ αὐτόνομα κίνητρα τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι¹⁵². Τὰ

150. Τοῦτο πράττει ὁ Schumpeter εἰς τὸ περὶ Vilfredo Pareto ἄρθρον του εἰς τὸ «Ten Great Economists» σ. 141, λέγων ὅτι ἡ θεωρία του δὲν εἶναι παρὰ ἡ παλαιὰ ψυχολογία τῶν ἐνστικτων.

Ἐνάλογα φρονοῦν ὁ Johann Akermann (Das Problem der sozialökonomischen Synthese, Lund 1938 σ. 230) καὶ ὁ W. Rex Crawford. Ὁ τελευταῖος εἶναι τῆς γνώμης ὅτι τὸ σύστημα τοῦ Pareto πάσχει ἀπὸ τὰς καθολικὰς ἀδυναμίας, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζουν τὰς περὶ ἐνστικτων θεωρίας: «εἰσάγουν» κάποιον ἀνῦπαρκτον στοιχεῖον εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἐν συνεχείᾳ «ἐξάγουν» ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐρμηνείαν τῆς συμπεριφορᾶς του. (Italian Contributions to Sociology. In: An Introduction to the History of Sociology, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ H. E. Barnes, ἔκδοσις 3η, Chicago 1950, σελ. 567).

151. «Trattato» §§ 870, 875. Γράφει ὁ Pareto εἰς τὴν § 875 τοῦ «Trattato»: «Ὁφείλομεν νὰ προσέχωμεν ἰδιαιτέρως, νὰ μὴ συγχέωμεν τὰ «ἐγκαταλείμματα» (α) μὲ τὰ συναισθήματα, οὔτε καὶ μὲ τὰ ἐνστικτα, πρὸς τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν. Τὰ «ἐγκαταλείμματα» (α) εἶναι ἡ ἐκδήλωσις αὐτῶν τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν ἐνστικτων, ὅπως ἀκριβῶς ἡ ἀνοδος τοῦ ὑδραργύρου ἐντὸς τοῦ θερμομετρικοῦ σωλῆνος εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀυξήσεως τῆς θερμοκρασίας. Εἶναι μόνον ἐν εἶδος ἐλλειπτικῆς ἐκφράσεως, διὰ νὰ συντομεύσωμεν τὴν συζήτησιν, ὅταν λέγωμεν π.χ. ὅτι τὰ «ἐγκαταλείμματα»,—ἐκτὸς ἀπὸ τὰς ὀρέξεις, τὰ συμφέροντα κλπ.—διαδραματίζουν κύριον ρόλον κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν ὅτι τὸ ὕδωρ βράζει εἰς τοὺς 100°. Αἱ πλήρεις προτάσεις θὰ ἦσαν: «Τὰ συναισθήματα ἢ ἐνστικτα, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ ἐγκαταλείμματα, — πέραν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς ὀρέξεις, τὰ συμφέροντα κλπ. —, παίζουν ἓνα κύριον ρόλον κατὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας. Τὸ ὕδωρ βράζει, ὅταν ἡ θερμοκὴ κατὰστασις φθάσῃ εἰς μίαν θερμοκρασίαν, ἡ ὁποία σημειοῦται μὲ 100° τοῦ ἑκατοναβαθμίου θερμομέτρου»).

152. «Trattato» § 1732.

«έγκαταλείμματα» ανταποκρίνονται και αντιστοιχοῦν πρὸς τὰ ἐνστικτα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι καλύπτουν ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τῶν ἐνστίκτων, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνα ἐξ αὐτῶν, «τὰ ὅποια προκαλοῦν ἐκλογικεῦσεις». Ἐξαιροῦνται ἐπομένως τόσον αἱ ἀπλαῖ ὀρέξεις, αἱ ἐπιθυμῖαι καὶ ἔξεις, ὅσον καὶ τὰ «συμφέροντα»¹⁵³. Εἶναι ἐν δ ι α μ ε σ α μεταξὺ τῶν συναισθημάτων, τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἄμεσον — πιθανῶς δὲ οὔτε καὶ ἔμμεσον — γνῶσιν, καὶ τῶν ἐκδηλώσεων (C) ἢ πράξεων (B). Εὐρίσκονται πολὺ πλησιέστερον πρὸς τὰς πράξεις καὶ ἐκδηλώσεις, παρὰ πρὸς τὰ συναισθήματα, ἀλλὰ συγχρόνως δὲν ἔχουν πραγματικὴν ὑπόστασιν, καθ' ὅσον δὲν εἶναι παρὰ ἀναλυτικὰ σχήματα, κατεσκευασμένα ὑπὸ τοῦ παρατηρητοῦ διὰ τὴν κοινωνιολογικὴν διερεύνησιν τῶν φαινομένων.

Κατὰ ταῦτα εἶναι ἐσφαλμένοι τόσον ἡ ἰδεαλιστικὴ θεωρία, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ residuum ὡς γενεσιουργὸν αἴτιον τῶν γεγονότων, ὅσον καὶ ἡ ὕλιστικὴ ἄποψις, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὰ γεγονότα ὡς γενεσιουργὰ

153. «Trattato» § 851. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν εἰς τὸ θέμα τῶν λεπτῶν διακρίσεων μεταξὺ ὀρέξεων, ἐπιθυμιῶν, ἔξεων καὶ τῶν ἐνδεχομένων σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὰ «έγκαταλείμματα». Αἱ διακρίσεις, εἰς τὰς ὁποίας προβαίνει ὁ Pareto, δὲν εἶναι τόσον ἀπλαῖ, ἐνῶ ἡ λεπτομερὴς παρακολούθησις αὐτῶν δὲν προσφέρει εἰς τὸν μὴ εἰδικὸν πολλὰ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς σκέψεως τοῦ Pareto, μᾶλλον δὲ συγχύσεως πρόξενος δύναται νὰ εἶναι. Γενικῶς μόνον παρατηροῦμεν ὅτι ὁσάκις ὁ ἄνθρωπος ἱκανοποιεῖ τὰς ὀρέξεις του κατὰ τρόπον πηγαῖον καὶ «ἀφιλοσόφητον», χωρὶς νὰ ἐπικοδομῇ δικαιολογητικὰς ἢ ἐπεξηγηματικὰς τῆς συμπεριφορᾶς του θεωρίας, δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ προστρέχωμεν εἰς τὰ «έγκαταλείμματα». Οὕτω πως παρατηρεῖ ὁ Pareto εἰς τὴν § 852 τοῦ «Trattato» ἀναφερόμενος εἰς τὸ σεξουαλικὸν ἐνστικτον, ὅτι ἐὰν τοῦτο περιωρίζετο ἀπλῶς εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς καθαρᾶς ἐπιθυμίας προσεγγίσεως τῶν φύλων, δὲν θὰ ἐμνημονεύετο κἀν εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν. Ἄλλὰ τὸ ἐνστικτον τοῦτο συχνάκις συγκαλύπτεται καὶ κρύπτεται ὑπὸ τὸ ἐνδυμα τῆς ἀσκήσεως. Ἵπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι κηρύσσουν τὴν ἀρετὴν, μόνον διὰ νὰ εὕρουν εὐκαιρίαν νὰ στρέψουν τὰς σκέψεις των εἰς τὰς μεταξὺ τῶν φύλων ἐνώσεις. Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς ἐπιχειρηματολογίας των, θὰ ἀνεύρωμεν τὸ στοιχεῖον (α), τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σεξουαλικὸν ἐνστικτον, καὶ ἐν στοιχεῖον (β), τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μιαν ἐκλογικευτικὴν συγκαλύψιν».

Ἐνάλογα θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ κανεὶς διὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς τροφῆς, τοῦ ποτοῦ, τὴν φιλοχρηματίαν, τὴν ἐκ μέρους τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξιν δυνάμεως, ἡ ὁποία συγκαλύπτεται ὑπὸ τὰ προσήματα ἀλληλεγγύης κλπ. (Πρβλ. «Trattato» § 854).

Σχολιάζων ὁ Aron τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας λέγει, ὅτι αὗται πρέπει νὰ ἐκληφθοῦν «dans leurs sens ordinaires», καὶ ὅτι «De manière générale, ces trois termes [sc. «appétits», «goûts», et «dispositions»] s'appliquent à la conduite humaine dans la mesure où celle-ci est une recherche de certains bien et de certains satisfactions plus ou moins définies. Ces appétits, goûts et dispositions, sont comparables aux instincts animaux avec cette réserve que chez les hommes ils sont transformés, élaborés et diversifiés par le développement de la civilisation, au point de n' être plus toujours adaptés, comme le sont, paraît-il, la plupart des conduites animales dites instinctives». A r o n, R a y m o n d: Les étapes de la pensée sociologique, Callimard, Paris 1967, σελ. 430/431.

τῶν residui. «Εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ γεγονότα ἰσχυροποιοῦν τὸ residuum καὶ τὸ residuum ἰσχυροποιεῖ τὰ γεγονότα»¹⁵⁴. Μετασχηματισμοὶ προκύπτουν, διότι νέαι δυνάμεις ἀρχίζουν νὰ ἐπενεργοῦν τόσον ἐπὶ τῶν γεγονότων, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν ἐγκαταλειμμάτων. Αἱ νέαι συνθῆκαι δημιουργοῦν καὶ νέους τρόπους ὑπάρξεως.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τὰ residui οὔτε ἔνστικτα, οὔτε αἰσθήματα μὲ τὴν συνήθη ψυχολογικὴν τοῦ ὄρου ἔννοιαν, οὔτε πάλιν καὶ θεμελιακαὶ προσδιοριστικαὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ὁρμαί: εἶναι μᾶλλον αἱ ἐκ φάσεως, τὰ φανερώματα τούτων εἰς τὴν κοινωνικὴν συμπεριφορὰν. Εἶναι δηλαδὴ μία κοινωνιολογικὴ κατηγορία. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Eisermann «δὲν θεωροῦνται οὔτε ὡς πραγματικά, οὔτε ὡς μὴ πραγματικά ὄντοτήτες, ἀλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον ὡς δυνάμεις κατὰ τὴν σύγχρονον θεωρίαν τῆς δυναμικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐνὸς ὑποτιθεμένου residuum δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ, οὔτε καὶ νὰ ἀναιρεθῇ. Ἄλλ' ἐὰν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς καταστῆ δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῇ μία ὁμοιομορφία ἐντὸς τῶν κοινωνικῶν πραγματικότητων, διατηρεῖται ἡ ὑπόθεσις αὕτη καὶ διὰ περαιτέρω χρῆσιν, ἐν ἐναντίᾳ δὲ περιπτώσει καταρρίπτεται»¹⁵⁵.

Ὁ Pareto λοιπὸν ἔχει συνείδησιν ὅτι μὲ τὰ «ἐγκαταλείμματα» δὲν προσφέρει παρὰ τὰ ἐννοιολογικὰ ἐκεῖνα πλαίσια, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὴ ἡ κοινωνιολογικὴ σπουδὴ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἔνταξις τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς — ἐνεργείας, παθητικῆς στάσεως, «λεκτικῶν ἐκδηλώσεων» — εἰς τὸ κοινωνικὸν σύστημα»¹⁵⁶. Διαπραγματευόμενος δὲ ταῦτα δὲν ἀναλύει τὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἀλλὰ προβαίνει ἀπλῶς εἰς μίαν ταξινόμησιν εἰς 6 κυρίας κατηγορίας μὲ 52 «genera»¹⁵⁷. Μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν ὑφίσταται μεγάλη ἑτερογένεια, ἡ δὲ σημασία αὐτῶν διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον εἶναι ἄνισος. Ἰδιαιτέρον βᾶρος προσλαμβάνουν αἱ δύο πρῶται κατηγορίαι.

Αἱ κατηγορίαι αὗται εἶναι εἰδικώτερον αἱ ἐξῆς:

I. Τὸ ἔνστικτον τῶν συνδυασμῶν (instinct des combinaisons)¹⁵⁸,

154. «Trattato» § 1014.

155. Eisermann, G.: Vilfredo Pareto als Nationalökonom und Soziologe, σελ. 43/44.

156. «Trattato» § 1690.

157. «Trattato» § 888.

158. Τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑποδιαιρεῖ ὁ Pareto εἰς περισσότερα εἶδη (genera), ὡς εἶναι λ.χ.: α'. «Τὸ ἔνστικτον τῶν συνδυασμῶν καθόλου», β'. «τὸ ἔνστικτον τῶν συνδυασμῶν ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων», γ'. «αἱ μυστηριώδεις δυνάμεις ὠρισμένων πραγμάτων καὶ τελετῶν», δ'. «ἡ ἀνάγκη συνδυασμοῦ τῶν ἐγκαταλειμμάτων», ε'. «ἡ ἀνάγκη λογικῶν ἀναπτύξεων» καὶ ζ'. «ἡ πίστις εἰς τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν συνδυασμῶν».

ἦτοι ἡ ἔμφυτος τάσις καὶ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ καθιερώνη σχέσεις μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, νὰ συνάγῃ συμπεράσματα ἐκ δεδομένων ἀρχῶν, νὰ κἀνῃ ὀρθοὺς ἢ ἐσφαλμένους συλλογισμοὺς καὶ γενικῶς νὰ ἀναπτύσῃ τὴν λογικὴν αὐτοῦ λειτουργίαν.

Τὸ συνδυαστικὸν ἔνστικτον ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, μίαν ἰσχυροτάτην γενεσιουργὸν αἰτίαν τοῦ πολιτισμοῦ¹⁵⁹ καὶ ἓνα τῶν κυριωτέρων παραγόντων τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας¹⁶⁰. Τὰς κοινωνίας καὶ ἐποχὰς διανοητικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας, ὡς π.χ. ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῶν Ἀθηνῶν, χαρακτηρίζει ἀφθονία καὶ περίσσεια συνδυαστικοῦ ἔνστικτου.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν κατατάσσει ὁ Pareto μαγικὰς πράξεις, ὄρκους, θεοκρισίας, περιοπτα, ταμποῦ, τὴν ὁμοιοπαθητικὴν θεραπευτικὴν μέθοδον καὶ τὰ τούτοις ὅμοια. Αἱ συμπεριφοραὶ αὗται ἐνδέχεται πολλάκις νὰ προσλάβουν χαρακτῆρα «γελοῖον» ἢ «παράλογον», χωρὶς τοῦτο νὰ μειώνη τὴν ὑψίστην αὐτῶν κοινωνικὴν σημασίαν. Ἐξ ἄλλου πάντοτε ὁ Pareto τονίζει ἐμφαντικῶς ὅτι ἡ λογικο-ἐμπειρικότης μιᾶς θεωρίας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μετὰ τὴν κοινωνικὴν αὐτῆς χρησιμότητα. Οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ἐκτιμήσῃ a priori τὴν κοινωνικὴν χρησιμότητα τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν συγχρόνων μύθων: αὕτη ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τόπον, τὸν χρόνον καὶ τὰς ἐν γένει συνθήκας¹⁶¹.

159. «Trattato» § 889.

160. «Trattato» § 896.

161. «Trattato» § 928. Πρβλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω ἐλέχθησαν περὶ τῆς ἐμπειρικότητος τῶν θεωριῶν. Βασιζόμενος ἐπὶ τούτων ὁ Pareto διατυπώνει τὴν ἄποψιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐνοχλῇ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἄνθρωποι πιστεύουν εἰς τὴν δύναμιν ὠρισμένων λατρεϊακῶν καὶ τελετουργικῶν ἐκδηλώσεων μιᾶς θρησκείας, χωρὶς νὰ πιστεύουν καὶ εἰς τὴν ἐν λόγῳ θρησκείαν. Τὸ λογικὸν βεβαίως εἶναι νὰ προηγήται ἡ πίστις εἰς τὴν θρησκείαν καὶ νὰ ἀκολουθῇ ἡ προσκόλλησις εἰς τοὺς λατρεϊακοὺς τύπους καὶ τὰς τελετάς της. Δὲν εἶναι λογικὸν π.χ. νὰ ἀπευθύνῃ κανεὶς προσευχὰς καὶ ἱκεσίας, χωρὶς νὰ πιστεῖ καὶ εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὄντος, πρὸς τὸ ὅποῖον ἀπευθύνονται. Καὶ ὅμως! — καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς καταδεικνύεται ὁ μὴ λογικὸς χαρακτῆρ τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς — πολλάκις ἀκολουθεῖται ἡ ἀντίστροφος ὁδός: μία ἐνστικτώδης πίστις συνοδεύει τὰς λατρεϊακὰς τελετουργίας, ἡ δὲ ἀναφορὰ εἰς τὴν θρησκείαν γίνεται μᾶλλον πρὸς «ἐξήγησιν» τῆς πίστεως ταύτης («Trattato» § 952). Εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἀναριθμήτους περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ residuum εἶναι τὸ πρωτογενὲς καὶ ἡ dérivation τὸ ἐπιγενόμενον καὶ δευτερεῦον. Συγχρόνως πρόκειται καὶ περὶ μιᾶς ἱκανοποιήσεως βαθυτάτης ἀνάγκης τοῦ ἀνθρώπου, ἕνεκα τούτου δὲ καὶ ὁ Pareto δικαιώνει ὅσους ὁμιλοῦν περὶ «ἀποτυχίας τῆς ἐπιστήμης»: Ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἀνεξάντλητον ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπου νὰ συνάγῃ ψευδολογικὰ συμπεράσματα. Ἡ ἐπιστήμη δύναται μόνον νὰ θέσῃ ὠρισμένας πραγματικότητας εἰς σχέσιν μετὰ ἄλλας· ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία ἐπιθυμεῖ νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω. Θέλει νὰ διατυπώσῃ σκέψεις ἐπὶ τῆς πραγματικότητος, νὰ γνωρίσῃ τὴν «γενεσιουργὸν τῆς αἰτίας», ἐὰν δὲ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀνεύρῃ τὴν πραγματικὴν, ἐφευρίσκει μίαν φανταστικὴν. («Trattato» § 973).

II. Ἡ ἐμμονὴ τῶν συνόλων (la persistance des aggrégats)¹⁶², ἧτοι ἡ τάσις διατηρήσεως τῶν ἐπιτευχθέντων συνδυασμῶν, ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῶν νεωτερισμῶν καὶ ἡ τάσις διαιωνίσεως τῆς δομῆς τῶν διανθρωπίνων σχέσεων [οἰκογενειακῶν, συλλογικῶν, διατοπικῶν, διαταξικῶν]. Τὸ ἐνστικτον τοῦτο παραλληλίζει ὁ Pareto πρὸς τὴν ἀδράνειαν εἰς τὴν μηχανικὴν: «ἀντιδρᾶ καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐνστικτα», ἐδῶ δὲ ἔγκριται καὶ ἡ μεγάλη κοινωνικὴ του σημασία¹⁶³.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ πρώτη κατηγορία ἐγκαταλειμμάτων ἐκφράζει τὸ δυναμικόν, ἡ δευτέρα κατηγορία ἐνσαρκώνει τὸ στατικόν καὶ συντηρητικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀλλαγὴν, ἡ παραδοσιακὴ συντήρησις τῶν κοινωνικῶν ἐπιταγῶν ὡς ἐφ' ἅπαξ καὶ διὰ παντὸς δεδομένον. Αἱ δύο αὗται κατηγορίαι ἀποτελοῦν τοὺς δύο πόλους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτείνεται καὶ ἀναπτύσσεται ὁ κοινωνικὸς βίος: παράδοσις καὶ ἀνανέωσις, συντήρησις καὶ μεταβολή, κοινωνικὴ παγίωσις καὶ κοινωνικοὶ μετασχηματισμοί.

Τὰ ἦθη τὰ ἔθιμα, αἱ οἰκογενειακαὶ παραδόσεις, τὰ θρησκευτικὰ δόγματα, αἱ δεισιδαιμονίαι, οἱ φανατισμοί, τὰ ιδεώδη, ὁ πατριωτισμὸς εἶναι αἰσθηματα, τὰ ὁποία συνδέονται μὲ τὴν «ἐμμονὴν τῶν συνόλων»¹⁶⁴. Ταῦτα ἀποτελοῦν τὰ θεμέλια μιᾶς κοινωνίας, ὀφείλου δὲ τὴν ἐπιβίωσίν των, παρὰ τὰς

162. Καὶ ταῦτα διακρίνει ὁ Pareto εἰς 8 genera, ἧτοι:

α'. τὴν «ἐμμονὴν τῶν σχέσεων ἐνὸς ἀνθρώπου μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ μετὰ τῶν τόπων», β'. «ἐμμονὴν τῶν σχέσεων μεταξὺ ζώντων καὶ νεκρῶν», γ'. «ἐμμονὴν τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐνὸς νεκροῦ καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του χρησιμοποιηθέντων ἀντικειμένων», δ'. «ἐμμονὴν τῆς ἀφαιρέσεως», ε'. «ἐμμονὴν τῶν ὁμοιομορφιῶν», στ'. «μεταβολὴν τῶν αἰσθημάτων εἰς ἀντικειμενικὰς πραγματικότητας», ζ'. «προσωποποίησιν» καὶ η'. «ἀνάγκην νέων ἀφαιρέσεων». Πρβλ. «Trattato» § 888.

163. «Trattato» §§ 991 καὶ 992. Εἰς τὰς παραγράφους αὐτὰς δίδει ὁ Pareto ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῆς δευτέρας κατηγορίας. Γράφει:

«Ὀρισμένοι συνδυασμοὶ διαμορφώνουν ἐν ὅλον αὐστηρῶς συνδεομένων μερῶν, ὡς νὰ ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς καὶ μόνοιο σώματος, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ προσλαμβάνει τελικῶς μιαν προσωπικότητα, ἀνάλογον πρὸς τὰ πραγματικὰ ὄντα. Συχνάκις ἀναγνωρίζει κανεὶς αὐτὸν τὸν συνδυασμὸν ἐκ τοῦ ὅτι διαθέτει καὶ ἴδιαν ὀνομασίαν, πέραν τῆς ἀπλῆς ἀπαριθμήσεως τῶν διαφορῶν στοιχείων του.

Μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ συνόλου ἐμφανίζεται πολὺ συχνὰ ἐν ἐνστικτον, τὸ ὁποῖον μὲ διάφορον ἐκάστοτε ἰσχύϊ ἀντιτίθεται πρὸς πάντα διαχωρισμὸν τῶν συνδεομένων μερῶν, ἐν περιπτώσει δέ, καθ' ἣν δὲν δύναται νὰ ἀποτρέψῃ τὴν διάλυσιν, προσπαθεῖ νὰ τὴν ἀποκρύψῃ διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς εἰκόνης τοῦ συνόλου. Τὸ ἐνστικτον τοῦτο θὰ ἠδύνατό τις νὰ συγκρίνῃ grosso modo μὲ τὴν ἀδράνειαν εἰς τὴν μηχανικὴν: ἀντιδρᾶ καὶ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κίνησιν, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐνστικτα. Ἐντεῦθεν προκύπτει καὶ ἡ μεγάλη κοινωνικὴ σημασία τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας II».

164. «Trattato» §§ 1001, 1010, 1015.

διαβρωτικὰς ἐπιθέσεις τῶν νεωτεριστικῶν κυμάτων, εἰς τὴν ἀντίστασιν τῆς «ἐμμονῆς τῶν συνόλων»¹⁶⁵. Εἰς αὐτὴν ὀφείλεται καὶ τὸ γεγονός ὅτι πολλάκις ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται ἤθη καὶ ἔθιμα, μολονότι ἐξέλιπον τὰ αἷτια τῆς γενέσεώς των.

III. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων δι' ἐξωτερικῶν πράξεων (le besoin de manifester des sentiments par des actes extérieurs)¹⁶⁶. Ἰσχυρὰ συναισθήματα συνοδεύονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἄμεσον σχέσιν μὲ τὰ συναισθήματα, ἱκανοποιοῦν ὁμως τὴν ἀνάγκην δράσεως¹⁶⁷. Μία τοιαύτη ἐκδήλωσις εἶναι π.χ. τὰ χειροκροτήματα, ἢ ἄλλαι ἀνάλογοι θορυβῶδεις ἐκδηλώσεις, ποικίλλουσαι ἀπὸ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν. Οἱ ποικίλοι αὐτοὶ τρόποι ἐκδηλώσεων ἀποτελοῦν τὴν μεταβλητὴν (β), ἐνῶ τὴν σταθερὰν (α) ἀποτελεῖ τὸ residuum ἢ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκδηλώσῃ κανεὶς περισσότερον ἢ ὀλιγότερον ἐντόνως τὰ συναισθημάτα του.

Αἱ ἐνέργειαι, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα, τὰ ἰσχυροποιοῦν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τὰ προκαλέσουν καὶ εἰς ὄσους δὲν τὰ αἰσθάνονται. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐγκαταλείμματα τῆς κατηγορίας αὐτῆς συνδέονται μὲ τὰς θυμικὰς καταστάσεις, τὰ συναισθήματα καὶ τὰ πάθη διὰ μιᾶς ἀλύσεως δράσεων καὶ ἀντιδράσεων, αἱ κυριώτεραι τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔξαρσιν, εἰς δὲ τὰς συγχρόνους κοινωνίας καὶ εἰς τὸν ἀθλητικὸν ἐνθουσιασμόν.

Ἡ θρησκευτικὴ ἔξαρσις (exaltation) δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸν ἐνὸς θρησκείματος ἢ λαοῦ, ἀλλ' ἀπαντᾶται εἰς τὰ πλεῖστα τῶν θρησκευμάτων καὶ τοὺς περισσοτέρους τῶν λαῶν, ἄλλοτε ἐντονωτέρα καὶ ἄλλοτε ἥπιωτέρα¹⁶⁸. Οἱ προφηταὶ ὄλων τῶν ἐποχῶν παρουσιάζουν ὁμοιότητας πρὸς τοὺς «ἐνθουσιαστάς».

165. Ὁ Pareto διεπίστωσεν ὅτι ὄχι μόνον τὸ κύμα τοῦ νεωτερισμοῦ, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐταὶ αἱ ἐπαναστάσεις δὲν ἐπιφέρουν παρὰ ἐπουσιώδεις κοινωνικὰς ἀλλαγὰς· ἀλλάσσουν πιθανῶς τὰ πρόσωπα, αἱ ἰδέαι, ἐν ὀνόματι τῶν ὁποίων κυβερνοῦν οἱ ἐκάστοτε, ἢ διοργανώσις τῆς ἐξουσίας, ὄχι ὁμως καὶ τὰ ἤθη, αἱ πεποιθήσεις, ἢ θρησκευτικὰ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀποθέσις τοῦ ρωμαίου αυτοκράτορος φαίνεται λογικῶς γελοία καὶ παράλογος. Ἄλλως ὁμως ἐμφανίζεται, ἂν θεωρηθῇ ὡς φανέρωμα τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας ταύτης. «Ὁ αυτοκράτωρ, ὅποιος καὶ ἂν ἦτο, ἦτο ἡ προσωποποίηση τοῦ Imperium, τῆς κανονικῆς διοικήσεως, τῆς δικαιοσύνης, τῆς pax romana, καὶ τὰ αἰσθητά αὐτὰ δὲν ἐξηφανίζοντο, διότι κάποιος ἄνθρωπος ἀπέθανε καὶ ἕνας ἄλλος τὸν διεδέχθη». Ἡ ἐμμονὴ αὐτοῦ τοῦ συνόλου ἦτο τὸ factum, ἢ δὲ ἀποθέσις μιᾶ ἐκ τῶν μορφῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκαλύπτετο» («Trattato» § 999).

166. Ὁ Pareto διακρίνει δύο μόνον εἶδη ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας ταύτης: α'. τὴν «ἐκφρασιν μέσφ τῶν συνδυασμῶν» καὶ β'. τὴν «θρησκευτικὴν διέγερσιν καὶ ἔξαρσιν».

167. «Trattato» § 1089.

168. «Trattato» § 1097.

IV. Τὰ αἰσθήματα κοινωνικότητος (résidus en rapport avec la sociabilité).¹⁶⁹ Ἡ κατηγορία αὕτη συμπεριλαμβάνει τὰ σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν κοινωνικοποίησιν τοῦ ἀτόμου ἐγκαταλείμματα. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱεραρχικὴν τάξιν, δοθέντος ὅτι ταῦτα ἐνισχύονται ἐκ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως, ἐνῶ συγχρόνως ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν ὑπαρξίν μιᾶς συνθέτου κοινωνικῆς δομῆς, ἐμφανίζονται δὲ ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ζῶα¹⁷⁰.

Εἰς τὰ residua τῆς κατηγορίας ταύτης ἀνήκουν:

1. Ἡ τάσις τῶν ἀνθρώπων νὰ δημιουργοῦν «ἰδιαιτέρας» κοινωνίας, ἐπὶ ἐλευθέρας βάσεως, καὶ ἀνεξαρτήτους τῶν λοιπῶν πρωτογενῶν ομάδων (θηρσκευτικούς, πολιτικούς, καλλιτεχνικούς, ἀθλητικούς κύκλους καὶ ὁμίλους κ.τ.τ.)¹⁷¹.

2. Ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ροπὴ πρὸς ὁμοιομορφίαν, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ ἀγεληδὸν συμβιοῦντα ζῶα, εἶναι δὲ ἐντονωτέρα παρὰ τοῖς βαρβάροις καὶ ἀπολιτίστοις παρὰ τοῖς πολιτιστικῶς προηγμένοις λαοῖς¹⁷². Ἡ ροπὴ πρὸς ὁμοιομορφίαν δύναται νὰ προσανατολιζῆται γενικῶς πρὸς τὴν κοινωνίαν ἢ εἰδικῶς πρὸς ὠρισμένας κοινωνικὰς ἐστίας. Τὸ φαινόμενον τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀνεκτικότητος καὶ σεβασμοῦ μεταξὺ τῶν διαφόρων («κέντρων») προσανατολισμοῦ ὁμοιομορφίας¹⁷³. Ἡ μίμησις διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ. Ἄτομα, σύνολα, ἔθνη μιμοῦνται ἄλληλα, χωρὶς βεβαίως νὰ σημαίνῃ ὅτι παντοῦ, ὅπου παρατηροῦνται ὁμοιομορφίαι, πρέπει νὰ ἀναζητῆται καὶ μίμησις. Τὰ ἐγκαταλείμματα ὅμως τῆς ομάδος αὐτῆς ἐκδηλοῦνται εἰς τὴν καθαρὰν αὐτῶν μορφήν εἰς τὴν περιπτῶσιν τῆς μόδας, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρη κανεὶς κάποιαν χρησιμότητα: μιμεῖται κανεὶς μόνον διὰ νὰ μιμηθῇ. Φυσικὰ ἂν δὲν συμμορφωθῇ, ἀντιμετωπίζει τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν λοιπῶν. Ὑπάρχει μία κοινωνικὴ πίεσις, ἢ μᾶλλον μία πίεσις τοῦ καθολικοῦ αἰσθήματος. Διὰ τῆς πίεσεως ταύτης μεταβαίνομεν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας μιμήσεως εἰς τὴν ἀναγκαστικὴν προσαρμογὴν, ἡ ὁποία ἐκπηγάζει ἐκ τῆς ἐπιθυμίας νὰ πράττουν καὶ οἱ ἄλλοι ὅ,τι πράττομεν ἡμεῖς. Ἡ προσαρμογὴ ἐπιβάλλεται μὲ μέτρα ποικίλλοντα, ἀπὸ τῆς πειθοῦς μέχρι τῆς βίας¹⁷⁴. Μολονότι ἐνίοτε χρησιμοποιοῦνται καὶ λογικὰ ἐπι-

169. Καὶ εἰς ταῦτα ὁ Pareto διακρίνει 6 genera: α'. «τὰς ἰδιαιτέρας κοινωνίας», β'. «τὴν ἀνάγκην ὁμοιομορφίας», γ'. «τὸν οἶκτον καὶ τὴν θηριωδίαν», δ'. «τὴν ἀνάγκην τοῦ πάσχειν χάριν τῶν ἄλλων», ε'. «τὰ αἰσθήματα ἱεραρχίας», καὶ στ'. «τὴν ἄσκησιν». («Trattato» § 888).

170. «Trattato» §§ 1113, 1153.

171. Πρβλ. «Trattato» § 1114.

172. «Trattato» § 1115.

173. «Trattato» § 1116.

174. «Trattato» § 1126.

χειρήματα, λογική ἐξήγησις δὲν ὑπάρχει¹⁷⁵, ὅπως δὲν ὑπάρχει λογική ἐξήγησις καὶ διὰ τὰ ταμποῦ¹⁷⁶ ἢ τὸν φανατισμόν, μὲ τὸν ὁποῖον καταδιώκονται ὅσοι ἐκάστοτε ἀποκλίνουν εἰς θέματα θρησκευτικῆς πίστεως, πολιτικῶν πεποιθήσεων ἢ καὶ στάσεως ἔναντι τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς. «Οἱ φανατικοὶ ὅλων τῶν χωρῶν καὶ ὅλων τῶν ἐποχῶν, μὴ δυνάμενοι νὰ στηριχθοῦν ἐπὶ τῆς λογικῆς, ἀναγκάζονται νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν βίαν, μὲ σκοπὸν νὰ ἐπιβάλλουν καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς τὰς πολυτίμους ὁμοιομορφίας των»¹⁷⁷. Συνήθως εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἔχομεν καὶ τὸ φαινόμενο τῆς νεοφοβίας: κάθε τι τὸ νέον ταρασσει τὸ κλίμα τῆς ὁμοιομορφίας. Διὰ τοῦτο ἀκόμη καὶ ἡ μόδα συναντᾷ δυσκολίας, ὡσάκις προχωρεῖ εἰς πραγματικὰς καινοτομίας. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐνοχλοῦνται ἀπὸ τὰς καινοτομίας τοῦ ράπτου, ἐνῶ συγχρόνως ὑποστηρίζουν ἐνθέρμως θρησκευτικὰς ἢ πολιτικὰς καινοτομίας. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δύνανται νὰ ἔχουν θέσιν συγχρόνως καὶ ἀντιφατικὰ ἐγκαταλείμματα: πρόοδος καὶ νεοφοβία¹⁷⁸.

Πάντως ὅλα τὰ ἀνωτέρω συνδέονται μὲ τὴν ἰσχυροτάτην ἀνάγκην, τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐπιδοκιμάζηται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν σύνολον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Ὁ Pareto πιστεύει ὅτι ἡ ἀνάγκη αὕτη καταφάσεως καὶ

175. «Trattato» §§ 1119, 1120.

176. Πρβλ. «Trattato» §§ 1122, 1123.

177. «Trattato» § 1127. Ὁ Pareto παραθέτει ἐνδιαφέρον ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Joinville: «Histoire de Saint Louis» ed. de Wailly 1874, σ. 31, Παραθέτομεν τοῦτο (ὑποσ. § 1127):

»Il (le roi) me conta qu' il y eut une grande conférence de clercs et de Juifs au monastère de Cluny. Il y eut là un chevalier... et dit qu' on lui fit venir le plus grand clerc et le plus grand maître de Juifs: et ainsi firent-ils. Et il lui fit une demande qui fut telle: «Maître-fit le chevalier—je vous demande si vous croyez que la Vierge Marie, qui porta Dieu en ses flaces et en ses bras, ait enfanté vierge, et qu' elle soit mère de Dieu». Et le Juif répondit que de tout cela il ne croyait rien. Et le chevalier lui répondit qu' il avait vraiment agi en fou, quand ne croyant en elle ni ne l' aimant il était entré en son église et en sa maison. «Et vraiment—fit le chavalier—vous le payerez». Et alors il le leva sa béquille et frappa le Juif près de l' oreille, et le jeta par terre. Et les Juifs se mirent en fuite, et emportèrent leur maître tout blessé: et ainsi finit la conférence. Alors l' abbé vint au chevalier, et lui dit qu' il avait fait grande folie. Et le chevalier répondit que l' abbé avait fait une plus grande folie encore d' assembler une telle conférence; car avant que la conférence fut menée à fin, il y avait céans grande foison de bons chrétiens qui fussent partis de là tous mécréants, parce qu' ils n' eussent pas bien entendu les Juifs»...«Aussi vous dis je—fit le roi—que nul, s' il n' est très-bon clerc, ne doit disputer avec eux; mais un laïque, quand il entend médire de la loi chrétienne, ne doit pas défendre la loi chrétienne, sinon avec l' épée, dont il doit donner dans le ventre, autant qu' elle peut y entrer.»

Τοιαῦται «disputationes» ἦσαν συνήθεις μέχρι καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως.

178. «Trattato» § 1132.

ἐπιδοκιμασίας εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ θεμέλιον καὶ ἡ βᾶσις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας¹⁷⁹. Ἡ κοινωνικὴ πίεσις ἐξ ἄλλου, εἴτε ὡς κατάφασις, εἴτε ὡς διάκρισις, εἴτε ὡς μομφὴ καὶ τιμωρία ἐκ μέρους τῆς κοινωνίας, ἐνισχύει τὸ προϋπάρχον εἰς τὰ ἄτομα αἰσθημα καὶ ἀποδεικνύεται ὡς δευτέρα γενεσιουργὸς αἰτία τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας ταύτης.

3. Μία ἀσάφεια ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν σύνδεσιν τῆς ομάδος «οἶκος καὶ θηριωδία» μὲ τὰ λοιπὰ ἐγκαταλείμματα τῆς κοινωνικότητος¹⁸⁰. Γίνεται κυρίως μία ἀνάλυσις τοῦ «αὐτοοικτιρμοῦ», τῆς ἐνστικτώδους ἀποστροφῆς πρὸς τὸν πόνον καὶ ἰδιαίτερα πρὸς τὸ ἀνωφελῶς πάσχειν, καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι ὁ οἶκος πρὸς τοὺς πάσχοντας εἶναι μεγαλύτερος, ἐὰν ἀνήκουν εἰς τοὺς «ἡμετέρους» κοινωνικῶς¹⁸¹.

4. Ἀντιθέτως ἡ ἀνάγκη τοῦ πάσχειν ὑπὲρ τῶν λοιπῶν ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς τὴν ἐπιδιώξιν τῆς καταφάσεως ἐκ μέρους τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Σπανίως ἀπαντᾶται ὑπὸ τὴν ἀλτροῦστικὴν τῆς μορφῆν (π.χ. εἰς τὰς σχέσεις μητρὸς πρὸς τέκνα), ἐνῶ κατὰ κανόνα τὰ κίνητρα πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν εἰς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῶν ἄλλων¹⁸².

Γενικῶς τὰ ἐγκαταλείμματα τῆς κατηγορίας αὐτῆς — ὡς καὶ τῆς δευτέρας — ἔχουν ὡς λειτουργίαν τὴν παγίωσιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως καὶ τὸν συντηρητισμόν.

V. Ἡ ἀσφάλεια καὶ ἀκεραιότης τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν περὶ αὐτὸ (intégrité de l'individu et de ses dépendances)¹⁸³. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν

179. «Trattato» § 1160.

180. «Trattato» §§ 1133-37.

181. Γράφει ὁ Pareto εἰς τὸ «Trattato» § 1138: «οἱ δυστυχεῖς, οἱ ὁποῖοι ρέπουν νὰ ἀποδώσουν τὰ αἰτία τῆς δυστυχίας των εἰς τὸ περιβάλλον των, τὴν κοινωνίαν, ρέπουν παραλλήλως καὶ πρὸς μίαν συμπάθειαν πρὸς ὅλους τοὺς πάσχοντας. Τοῦτο δὲν εἶναι λογικὴ συνέπεια, ἀλλὰ συνέπεια συναισθημάτων. Ἐὰν θὰ ἐπεθυμούσαμεν νὰ τὴν ἐκφράσωμεν μὲ λογικὰ σχήματα, θὰ ἀφαιρούσαμεν ὅ,τι τῆς προσφέρει τὴν δύναμιν τῆς: τὸ ἀκαθόριστον καὶ ἀόριστον. Ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν αὐτὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν συναισθημάτων αὐτῶν εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Ἐἴμαι δυστυχῆς, καὶ εἰς αὐτὸ ὑπεύθυνος πρέπει νὰ εἶναι ἡ κοινωνία. Εἴμεθα συνάδελφοι εἰς τὴν δυστυχίαν. Διὰ τοὺς συντρόφους μου ἔχω τὴν αὐτὴν ἐπιεικειαν, τὴν ὁποίαν ἔχω καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν μου, τοὺς συμπονῶ'». Καὶ εἰς τὴν § 1139 παρατηρεῖ ὅτι οἱ οικονομικῶς ἀσθενέστεροι, οἱ διανοούμενοι, οἱ πτωχοί, κλπ. διέπονται ἀπὸ ἀνάλογα συναισθήματα ἀδικουμένων.

182. «Trattato» § 1147. Καὶ εἰς τὴν § 1152 γράφει ὁ Pareto διὰ τὸν St. Simon, ὅτι ἦτο πλούσιος καὶ ἀπέθανε πάμπτωχος καὶ ἐγκαταλειμμένος. Ἀλλὰ σκορπίζων τὴν περιουσίαν του ἀπελάμβανε, διότι ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο νέος Μεσσίας καὶ ἐθεμελίωνε θρησκείαν. Αὐτὸ ἦτο τὸ κίνητρον τῆς συμπεριφορᾶς του.

183. Ὁ Pareto διακρίνει τὰ ἐξῆς εἶδη ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας ταύτης: α'. αἰσθηματὰ ἀντιθέσεως ἐναντίον μεταβολῶν τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας, β'. αἰσθηματὰ

ἀνήκουν τὰ ἐγκαταλείμματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἀποτελοῦν τὸ («μὴ-λογικόν») ἀντίστοιχον τῶν («συμφερόντων»)¹⁸⁴. Τὰ συμφέροντα ἱκανοποιοῦν τὰς αὐτὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ κατὰ τρόπον λογικόν, ἤτοι διὰ τοῦ λογικοῦ συνδυασμοῦ μέσων καὶ σκοπῶν. Καὶ πάλιν πρόκειται περὶ συντελεστῶν ἐδραιώσεως καὶ σταθεροποιήσεως τῆς κατεστημένης κοινωνικῆς τάξεως, καὶ κατὰ τοῦτο περὶ συμπληρωμάτων τῆς προηγουμένης κατηγορίας.

Τὸ πρῶτον εἶδος ἐγκαταλειμμάτων τῆς κατηγορίας ταύτης ἐπιδιώκει τὴν ἀσφάλειαν καὶ ἀκεραιότητα τοῦ ἀτόμου μέσῳ τῆς ἀντιδράσεως κατὰ πάσης καινοτομίας, ἢ ὅποια θὰ μετέβαλε τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν¹⁸⁵. Εἶναι ἓν εἶδος συναισθηματικῆς ἀντιδράσεως κατὰ πάσης ἀπειλῆς μεταβολῆς τοῦ status quo, ἢ ὅποια συνδέεται καὶ μὲ κάποιο αἰσθημα «δικαιοσύνης» καὶ «ἀδικίας»¹⁸⁶. Δὲν πρόκειται ὅμως ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἰδεώδους τῆς δικαιοσύνης¹⁸⁷, καθ' ὅσον δίκαιον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅ,τι συμφωνεῖ, ἄδικον ὅ,τι θίγει τὰ συνήθη αἰσθήματα τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας¹⁸⁸. Εἰς μίαν κοινωνίαν π.χ., εἰς τὴν ὅποιαν ἐπικρατεῖ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, ἀκόμη καὶ οἱ μὴ κατέχοντες

ἰσότητος μεταξύ τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ κατώτερα στρώματα, γ. ἀποκατάστασιν τοῦ ἀπροσβλήτου ἐν σχέσει πρὸς τοὺς θιγομένους ἐκ τῶν μεταβολῶν τῶν συνθηκῶν καὶ δ. ἀποκατάστασιν τοῦ ἀπροσβλήτου ἐν σχέσει μὲ τοὺς προξένους τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν.

184. Γράφει ὁ Pareto εἰς τὴν § 1207 τοῦ «Trattato»: «Ἡ ὑπεράσπισις τῆς ἀσφαλείας καὶ ἀκεραιότητος τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς εἶναι... δύο δραστηριότητες, αἱ ὅποια δὲν διαφέρουν πολὺ μεταξύ των, συχνὰ μάλιστα γίνεται μετὰ βασις ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην. Τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια καλοῦνται «συμφέροντα» εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, ὡς καὶ τὰ αἰσθήματα, τὰ ὅποια ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ ἐγκαταλείμματα τῆς κατηγορίας ταύτης. Ὑπο αὐστηρὰν ἐποψιν θὰ ἔπρεπε τὸ σύνολον τούτων νὰ ἀποτελῆ μέρος τῶν ἐγκαταλειμμάτων, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ σημασία τῶν συμφερόντων εἶναι τόσο μεγάλη διὰ τὴν κοινωνικὴν ἰσορροπίαν, ὥστε εἶναι σκόπιμον νὰ ἐξετάζωνται κεχωρισμένως ἀπὸ τὰ ἐγκαταλείμματα».

185. «Trattato» § 1207.

186. «Trattato» § 1211.

187. Γράφει ὁ Pareto εἰς τὴν § 1216 τοῦ «Trattato»: «Ἀπὸ πλευρᾶς λογικο-ἐμπειρικῆς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ «ἀδικία», ἢ ὅποια γίνεται εἰς βάρος τοῦ ἀτόμου ἢ ἐνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων, προσβάλλει συγχρόνως αὐτὴν ταύτην τὴν «δικαιοσύνην», δὲν ἔχει κανὲν ἀπολύτως νόημα. Δὲν ὑπάρχει πρόσωπον, τὸ ὅποιον νὰ ὀνομάζεται δίκαιοσύνῃ, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν, τί εἶδους προσβολὴν ὑφίσταται ἡ δικαιοσύνη. Πρόκειται περὶ ἐσφαλμένης ἐκφράσεως, ἢ ὅποια ὅμως κατὰ βάσιν ἐκφράζει αὐτὸ τὸ ὑποσυνειδητόν, ἴσως προκαθορισμένον αἰσθημα, ὅτι ἡ ἀντίδρασις ἐναντίον διαταραχῶν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, δὲν εὐρίσκειται εἰς εὐθέως ἀνάλογον σχέσιν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν προσβαλλομένων προσώπων, ἀλλ' ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν ἀξίαν καὶ σημασίαν, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀριθμοῦ τούτου». «Ὡστε λοιπὸν ἡ «ἀφέλεια τῶν διανοουμένων» εἶναι ὑπαίτιος διὰ τὴν περὶ δικαιοσύνης φιλολογίαν, ἐνῶ τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἐνδιαφέρει ἡ ἀφηρημένη ἔννοια, ἀλλ' αἱ συγκεκριμέναι δυσάρεστοι ἀδικίαι, αἱ ἄνιστοι μεταχειρίσεις, τὰς ὁποίας ὑφίστανται καὶ τὰς ὁποίας ἐπιδιώκουν νὰ μεταβάλλουν ἀντιδρώντες.

188. «Trattato» § 1210.

δούλους ἀντιλαμβάνονται ὡς προσβολὴν τῆς ἰδιοκτησίας τὴν ἀπόσπασιν ἢ ἀπελευθέρωσιν δούλου. Τυχὸν ἀντιλήψεις περὶ περιορισμοῦ τῆς δουλείας μεταξὺ τῶν βαρβάρων ἢ καὶ καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδεώδη συστήματα κοινωνικῆς ἰσοροπίας¹⁸⁹. Τὸ βασικὸν κίνητρον εἶναι μᾶλλον τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως, παρὰ ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης.

Ἐπειδὴ λοιπὸν ἀπειλεῖται ἡ κρατοῦσα ἰσοροπία τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, ἀφυπνίζονται ἀντίρροποι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τὴν ἀποκαθιστοῦν. Αὐτὸς ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ὁ ὀρισμὸς τῆς ἰσοροπίας. Ἡ σπουδαιότης τῶν ἀντιρρόπων αὐτῶν δυνάμεων εἶναι προφανής: ἄνευ αὐτῶν θὰ ἀνετρέπετο ἡ κοινωνία¹⁹⁰. Ἐπειδὴ δὲ τὰ στοιχεῖα τῆς κοινωνικῆς ἰσοροπίας δὲν εἶναι σαφῶς καθωρισμένα, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀντίδρασις εἶναι πάντοτε, ἀδιακρίτως τῆς σημασίας τοῦ ἀπειλουμένου, ἐξ ἴσου ἰσχυρά¹⁹¹. Ἀκόμη ἡ ἀντίδρασις ἐναντίον διαταραχῶν τῆς κοινωνικῆς τάξεως δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον καὶ εὐθέως ἀνάλογον σχέσιν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θιγομένων προσώπων, ἀλλ' ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν ἀξίαν καὶ σημασίαν, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν¹⁹².

Τὸ ποινικὸν δίκαιον ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὰ ἐγκαταλείμματα τῆς κατηγορίας ταύτης, ὅσον καὶ ἂν αἱ «παραγωγίσεις» προσπαθοῦν νὰ μᾶς πείσουν περὶ τῶν λογικῶν κινήτρων τῆς ποινῆς (θέλημα Θεοῦ, θεῖος ἢ ἀνθρώπινος νομοθέτης, σοφία προγόνων, θέλησις λαοῦ, μεταφυσικαὶ ἔννοιαι, ἀσφάλεια καὶ προάσπισις τῆς κοινωνίας, βελτίωσις τοῦ ἐγκληματίου κτ.)¹⁹³. Ὅλοι αἱ ἐνίστε μεταξὺ τῶν ἀντιφατικῶν ἐρμηνεῖαι αὗται εἶναι δευτερογενεῖς, ἐνῶ ὁ κύριος συντελεστὴς πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ εἰς τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ὑποθεμελιῶνουν τὰς θεωρίας ταύτας.

VI. Τὸ σεξουαλικὸν *residuum* (les résidus sexuels). Ὁ Pareto δὲν ἐννοεῖ μὲ αὐτὸ τὰς «ἀπλᾶς σεξουαλικὰς ἐπιθυμίας», μολονότι εἶναι τόσον ἰσχυραί, ὥστε νὰ σφραγίζουσι τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀντίστοιχον *residuum* τὸν ἐνδιαφέρει, τὸ ὁποῖον, εἰς τοὺς πεπολιτισμένους ἰδίᾳ λαοὺς, συναντᾶται συγκεκαλυμμένον ὑπὸ εὐάριθμα κοινωνικὰ φαινόμενα¹⁹⁴. Ἡ συγκά-

189. «Trattato» § 1209.

190. «Trattato» § 1214.

191. «Αἰσθάνεται καιεὶς ἐξ ἴσου δικαίαν τὴν ἐπιβολὴν τῆς θανατικῆς ποινῆς εἰς ἕνα ἀρνητὴν τοῦ τριαδικοῦ δόγματος καὶ εἰς ἕνα φονέα. Ἀκόμη καὶ μίᾳ διάφορος ἀπὸ τὴν συνήθη ἀμφίσειν θίγει τὰ αἰσθήματα τῆς ἰσοροπίας ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ, ἐν ᾧ τὰ θίγουσι πολὺ σημαντικώτεροι καταπατήσεις τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Καὶ σήμερον εἰς τοὺς πεπολιτισμένους λαοὺς δὲν εἶναι ἀνεκτὸν νὰ ἐμφανίζονται αἱ γυναῖκες μὲ ἀνδρικὴν ἐνδυμασίαν». «Trattato» § 1212).

192. «Trattato» § 1216.

193. «Trattato» § 1299.

194. «Trattato» § 1324.

λυψις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ αἰώνων ἐπικρατοῦν εἰς τοὺς λαοὺς tabu ἐγκρατείας, αἱ δὲ σαρκικαὶ παρεκτροπαὶ θεωροῦνται καὶ εἰς τὸν χριστιανισμόν βαρύτερα ἁμαρτήματα. Ἀνάλογοι ἀπαγορεύσεις ὑφίστανται καὶ διὰ τὴν κατάλυσιν κρέατος καὶ οἴνου ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου μέχρι σήμερα. Ἄλλ' ἡ σημασία των δὲν εἶναι τόσο καθολικὴ, ὅσον τὰ σεξουαλικά tabu¹⁹⁵.

Τὸ ἀφροδισιακὸν ἐγκατάλειμμα δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ εἰς τὰς πλέον ἀγνάς καὶ πλατωνικὰς σχέσεις, εἶναι δὲ σφάλμα νὰ πιστεῦη κανεὶς ὅτι συνοδεύεται ὑποχρεωτικῶς καὶ ὑπὸ φυσικῶν σχέσεων. «Ἐπάρχει πελώριος ἀριθμὸς παραδειγμάτων γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι, τελοῦσαι ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ πάθους, προσεκολλήθησαν πλησίον ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους περιέβαλλον μὲ μεγάλην ἀγάπην, χωρὶς νὰ ὑπάρχη οὔτε ἕχνος φυσικῆς ἀγάπης¹⁹⁶».

Ὁ Pareto ὁμιλεῖ περὶ ἐνὸς εἶδους «σεξουαλικῆς θρησκείας», ἡ ὁποία ἔχει καὶ αὐτὴ τὰς αἰρέσεις καὶ τὰς ὑποκρισίας τῆς. Πάντως διὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἰσχύει ἡ ἱστορία τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ. Ὡς καὶ ὁ Ὀβίδιος παρατηρεῖ, πάντοτε ἐπιθυμοῦμεν ὅ,τι μᾶς εἶναι ἀπηγορευμένον, ἐνῶ δὲν μᾶς προσφέρει ἡδονὴν ὅ,τι ἀκινδύνως ἀπολαμβάνομεν¹⁹⁷. Ἡ λογοτεχνία βρῖθει σεξουαλικῶν ἐγκαταλειμμάτων, ἀποτελεῖ δὲ ὑποκρισίαν ἢ διάκρισις «ἠθικῶν» καὶ «ἀνηθικῶν» λογοτεχνημάτων, διότι πολλάκις φοβούμεθα περισσότερον τὰς λέξεις, παρὰ τὰς πράξεις, πράττομεν δὲ ὅσα δὲν τολμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν.

Τὰ σεξουαλικά ἐγκαταλείμματα εἶναι τόσο ἰσχυρά, ὥστε πολλάκις νὰ ἐπικρατοῦν καὶ νὰ ὑπερνικοῦν τὰς ἐπιταγὰς τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκείας. Ὁ μελετῶν ἀπροκαταλήπτως τὴν ἱστορίαν διαπιστώνει ὅτι ὁ χριστιανικὸς ἀγὼν κατὰ τῆς σαρκὸς δὲν ἀπέφερε γενικῶς τὰ ἀναμενόμενα ἀποτελέσματα. Δὲν ὑποχωροῦν πάντοτε τὰ ἁμαρτωλὰ ἤθη μὲ τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς θρησκείας. Ἀπ' ἐναντίας ἔχομεν ἐποχὰς θρησκευτικῆς ἐξάρσεως καὶ φανατισμοῦ, αἱ ὁποῖαι συνοδεύονται ἀπὸ ἀνηθικότητα, χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ὅτι ἡ πίστις δὲν συμβάλλει εἰς τὴν ἡμέρωσιν καὶ ἐπικράτησιν χρηστῶν ἠθῶν. Ἡ θρησκεία ἐκφράζει τὴν ἐπικράτησιν τῶν σεξουαλικῶν ἐγκαταλειμμάτων, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ διαβόλου, ὁ ὁποῖος περιέρχεται querens quem devoret καὶ ἀπὸ τὰς μηχανὰς τοῦ ὁποίου μόνον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ δύναται νὰ μᾶς λυτρώσῃ¹⁹⁸.

Εἰς τὴν περίπτωσιν καταπίεσεως τῶν σεξουαλικῶν ἐγκαταλειμμάτων, αὐτὰ εὐρίσκουν διέξοδον εἰς ἐντελῶς ἀντιθέτους ἐκφράσεις: τὴν ζωοφιλίαν τῶν γυναικῶν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν θρησκοληψίαν, τὴν ἀνθρωπιστικὴν προπα-

195. Πρβλ. «Trattato» §§ 1326, 1328.

196. «Trattato» § 1332.

197. «Nititur in votitum semper cupimusque negata» (Ovid: Amor, III, 4, 17) καὶ «Quae venit ex tuto, minus est accepta voluntas» (Art. Amat. III, 603). Αἱ παραπομπαὶ παρὰ Pareto, «Trattato» § 1330 ὑποσ. 1.

198. Πρβλ. «Trattato» § 1378.

γάνδαν ἢ τὸν ὑστερισμόν¹⁹⁹. Εἶναι ἐξ ἄλλου παρατηρημένον, ὅτι οἱ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦν τὰς γυναῖκας, τὰς ἀγαποῦν περισσότερο²⁰⁰.

Ὡς χαρακτηριστικὸν δείγμα ἐπικρατήσεως τῆς («μεταμορφώσεως») τοῦ σεξουαλικοῦ καταλοίπου ἀναφέρει ὁ Pareto τοὺς θρησκευτικοὺς ὕμνους τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας. Ἡ καταδίκη τοῦ ἐρωτισμοῦ δὲν ἀπαλλάσσει ἀπὸ μίαν ἐρωτικὴν ὀρολογία, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται μεταφορικῶς εἰς τρόπον, ὥστε νὰ συμμειγνυνται τὸ ὅσιον καὶ τὸ κοσμικόν, τὸ ἅγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Ἡ μακρὰ αὕτη τυπολογία τῶν ἐγκαταλειμμάτων, τῆς ὁποίας ἡ σημασία καταφαίνεται εἰς τὸ συνθετικὸν κυρίως μέρος τοῦ «Trattato», ἀποτελεῖ τὴν κοινωνιολογικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου κατὰ Pareto. Αἱ κατηγορίαι τῶν ἐγκαταλειμμάτων ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰ συναισθηματικὰ σύνολα, τὰ ὁποῖα κατὰ καιροὺς προσδιορίζουν τὴν μορφήν τῶν κοινωνιῶν. Τὰ ἐγκαταλείμματα ἀποτελοῦν τὴν σταθεράν, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις παραμένει βασικῶς ἀναλλοίωτος²⁰¹, ἄρα δὲ καὶ ἀνεπίδεκτος βελτιώσεως. Ἀλλοιώσεις ἐπέρχονται εἰς τὸ ἄτομον μόνον μετὰ τὸν μηχανισμόν τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐπιλέκτων²⁰². Ἡ κατανομή τῶν ἐγκαταλειμμάτων τῶν διαφόρων κατηγοριῶν ποικίλλει κατὰ ἄτομα, κοινωνικά στρώματα, κοινωνίας, ἔθνη. «Αἱ ἀναλογίαι κατανομῆς τῶν διαφόρων κατηγοριῶν ἐγκαταλειμμάτων εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς ἀποτελοῦν ἴσως τὸν καλλίτερον δείκτην τοῦ κοινωνικοῦ των status»²⁰³. Τὰ κατώτερα κοινωνικά στρώματα ἔχουν ἰσχυρότερα ἐγκαταλείμματα δευτέρας καὶ τρίτης κατηγορίας, πρᾶγμα, πού φαίνεται ἀπὸ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὰ νεοφοβίαν, δεισιδαιμονίαν καὶ τὸν παγανισμόν²⁰⁴. Πενικώτερον παρατηρεῖται μία διαφοροποίησις ὡς πρὸς τὰς ἀναλογίας ἐγκαταλειμμάτων, ἀναλόγως τοῦ κυκλώματος ἀλληλεξαρτήσεων, αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ἀπασχολήσεως καὶ τῶν καθόλου συνθηκῶν ζωῆς²⁰⁵.

199. Πρβλ. «Trattato» § 1356.

200. Ὁ Pareto προχωρεῖ εἰς τὴν ἄποψιν, ὅτι «ἡ φροντίς, τὴν ὁποίαν καταβάλλουν κληρικοὶ καὶ ἠθικολόγοι, διὰ νὰ κρατήσουν τὰς γυναῖκας μακρὰν τοῦ «πειρασμοῦ», εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἀπλῶς ἀπὸ θρησκευτικὸν καὶ ἠθικὸν ζῆλον, ἐνίοτε ὅμως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀναμειγνύεται καὶ μίαν σεξουαλικὴν ζηλοτυπία, ἡ ὁποία δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχουν σαρκικαὶ σχέσεις. Γνωστὴ ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ ζηλοτυπία τῶν εὐνοῦχων καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας τῶν σεξουαλικῶς ἀνικάνων». «Trattato» § 1361.

201. Ὁ Aron παρατηρεῖ: «L' affirmation que l' homme ne change pas en profondeur se confond avec la thèse de la constance approximative des classes de résidus. Là est l' origine du pessimisme de cet auteur. Si la gauche se définit par l' idée de progrès et la conviction qu' il est possible de transformer la nature humaine, Pareto est certainement de droite». (A r o m, R a y m o n d, μν. ἔργ., σ. 443).

202. «Trattato» § 1734.

203. «Trattato» § 1722

204. «Trattato» § 1723

205. «Trattato» § 1725, 1727, 1731.

Ἄκόμη πρέπει νὰ λαμβάνηται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνον νὰ προβάλλωμεν εἰς τὸν λαὸν τὴν περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα, τὴν ὅποιαν μᾶς παρέχει ἡ ἱστορία καὶ ἡ λογοτεχνία. Αἱ πληροφορίες τῶν ἀφοροῦν εἰς τὰς συνηθείας τῶν ὀλίγων μελῶν τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, ἐνῶ ἀγνοοῦμεν τὰς συνηθείας τῶν πολλῶν.

β. Αἱ «παραγωγίσεις» — «derivazioni».

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι τὴν ὑπὸ τῶν ἐνστικτῶν καὶ τοῦ συναισθηματικοῦ κόσμου προσδιοριζομένην μὴ λογικὴν συμπεριφορὰν παρακολουθεῖ πάντοτε μία προσπάθεια λογικῆς ἐπενδύσεως, τὴν ὅποιαν ὁ Pareto ὠνόμασε «παραγωγίσις» (dérivation). Αἱ παραγωγίσεις συνιστοῦν μεταβλητὰς εἰς τὸ σύστημα τοῦ Pareto καὶ ἀποτελοῦν μίαν «théorie justificative» καὶ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἰδεολογίαν τῶν ἐγκαταλειμμάτων, ἐξ ὧν ἀπορρέουν. Εἶναι λεκτικὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι προσπαθοῦν νὰ προσδώσουν λογικοφανές ἔνδυμα εἰς ὅ,τι δὲν εἶναι πράγματι λογικόν: τὴν συμπεριφορὰν των. Δὲν παύουν καὶ αὐταὶ νὰ εἶναι ψευδολογικαὶ κατασκευαί, αἱ ὁποῖαι «δὲν ἀντλοῦν, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἀντλοῦν ἀποκλειστικῶς, τὴν δυνάμιν των ἀπὸ λογικοεμπειρικᾶς παρατηρήσεις, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὰ συναισθήματα²⁰⁶». Πολλάκις μάλιστα αἱ παραγωγίσεις, ὅταν πιστευθοῦν ὑπὸ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, προσλαμβάνουν ψευδοθηρησκευτικὸν χαρακτήρα, ὡς συνέβη μὲ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν, τὸν Σοσιαλισμόν, τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν ἢ τὸν ὀρθὸν λόγον κττ.²⁰⁷

Αἱ derivazioni δὲν εἶναι μετέωροι, ἀλλὰ συνδέονται στενῶς μετὰ τῶν ἐγκαταλειμμάτων, «τὰ ὁποῖα ἀνοίγονται ὀπισθεν αὐτῶν, ὡς ἡ πηγὴ ὀπισθεν τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ, ἢ τὸ πρωτότυπον ὀπισθεν τοῦ ἀντιτύπου»²⁰⁸. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὅποιαν μία παραγωγίσις ἤθελε κριθῆ ὡς ἐσφαλμένη, ἡ φυσιολογικὴ συνέπεια θὰ ἦτο ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆς ὑφ' ἐτέρας, ἡ ὁποία θὰ συνέδεε πειστικώτερον τὸ ἐξ οὗ ἀπορρέει residuum μετὰ τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ²⁰⁹. Οὕτω πως ἐξηγεῖται λ.χ. τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ

206. «Trattato» § 1397.

207. Πρβλ. «Trattato» §§ 304, 1681.

208. B r i n k m a n n, C a r l, Über Vilfredo Pareto, σελ. 8.

209. Ὁ Pareto διακρίνει κατὰ σειράν σπουδαιότητος: 1. τὸν ἀποδεικτέον ἢ ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, 2. τὰ residua, ἐξ ὧν ἀπορρέει ἡ παραγωγήσις καὶ 3. τὴν παραγωγήσιν. Πρὸς τὸν ἀποδεικτέον ἢ ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν δύναται νὰ φθάσῃ κανεὶς μέσῳ πολλῶν ἐγκαταλειμμάτων καὶ περισσοτέρων παραγωγίσεων. Ἐὰν π.χ. ἀποδεικτέος στόχος εἶναι τὸ «οὐ φονεύσεις», τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην δυνάμεθα νὰ θεμελιώσωμεν εἴτε μέσῳ τῆς ἀπλῆς παραγωγίσεως: «tabu αἵματος», εἴτε δι' ἀναφορᾶς ἡμῶν εἰς τὸν Θεόν, ὅποτε θὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν δι' ἄλλης ὁδοῦ. Δὲν ἀποκλείεται ἕμῳς νὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ τὴν μεταφυσικὴν, νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν ἀτομικὴν ἢ κοινωνικὴν ὀφέλειαν κ.ὀ.κ., ὅποτε θὰ

χριστιανικαὶ αἰρετικαὶ παραφυάδες διδάσκουν διαφοροὺς καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιθέτους δογματικὰς διδασκαλίαις περὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, καὶ ἐν τούτοις συμφωνοῦν εἰς τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν των. Ἀκόμη περισσότερο «ὁ Κινέζος, ὁ Μωαμεθανός, ὁ Καλβινιστής, ὁ Καθολικός, ὁ Καντιανός, ὁ Ἐγγελιανός, ὁ Ὑλιστής ἀρνοῦνται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὴν κλοπὴν, ἀλλ' ὁ καθεὶς στηρίζει εἰς μίαν ἄλλην θεωρίαν τὴν συμπεριφορὰν του. Εἶναι δὲ αἱ θεωρίαι αὗται παραγωγίσεις, αἱ ὁποῖαι συνδέουσι ἐν ὑπάρχοντι εἰς πάντας *residuum* μεθ' ἑνὸς συμπεράσματος — σκοποῦ, κοινῶς ἀποδεκτοῦ. Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν κάποιος εὕρισκει μίαν νέαν παραγωγίσειν ἢ καταστρέφει μίαν τῶν ὑπαρχουσῶν, δὲν προκύπτουν πρακτικαὶ συνέπειαι καὶ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς παραμένει ὁ αὐτός²¹⁰».

Μόνον χάριν τῆς ἀναλύσεως γίνεται λοιπὸν ὁ διαχωρισμὸς μεταξὺ ἐγκαταλειμμάτων καὶ παραγωγίσεων, ὁ δὲ καθορισμὸς τῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων εἶναι θεμελιώδους σημασίας τόσον διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν, ὅσον καὶ διὰ τὴν δικαίαν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Pareto.

Καὶ περὶ τῶν παραγωγίσεων ἰσχύει ὅ,τι καὶ περὶ τῶν ἐγκαταλειμμάτων παρετηρήθη: ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔχουν ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν. Τὸ διπλοῦν σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιπίπτει ὄχι μόνον ὁ κοινὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ ὁ μεταφυσικὸς στοχαστής, εἶναι ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντιστρέφει τὴν σχέσιν μεταξὺ παραγωγίσεων καὶ συμπεριφορᾶς, πιστεύων ἀφελῶς ὅτι ἡ δευτέρα ἀπορρέει ἐκ τῆς πρώτης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀποδίδει εἰς τὰς παραγωγίσεις ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν²¹¹.

Ἡ ἀνάλυσις τῶν παραγωγίσεων θὰ ἦτο δυνατὴ μὲ πολλὰς βάσεις καὶ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις. Θὰ ἦτο π.χ. δυνατόν νὰ καταδειχθῇ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν ψευδολογικῶν αὐτῶν κατασκευῶν καὶ τῆς λογικῆς ἢ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος²¹². Τὰ θέματα ταῦτα θὰ ἦσαν πολὺ ἐνδιαφέροντα, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Pareto, περιορίζονται εἰς μίαν *π ρ ο κ ο ι ν ω ν ι ο λ ι κ ῆ ν* ἀνάλυσιν, ἢ ὁποία ἀφορᾷ εἰς τὴν Λογικὴν ἐπιστήμην. Τὸ καταλήξωμεν εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν μέσω πολυαριθμῶν παραγωγίσεων (πρβλ. *Trattato* § 1414).

Φυσικὰ οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἠθικολόγοι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν σειρὰν αὐτὴν, ἀλλὰ τὴν ἀντιστρέφουσι. Τὴν προτεραιότητα δίδουσι εἰς τὰς παραγωγίσεις, τὰ *residua* θεωροῦσι ὡς δόγματα ἢ ἀξιώματα καὶ τὸν ἀποδεικτέον σκοπὸν ἐρμηνεύουσι ὡς λογικὸν συμπέρασμα. «Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ κανόνα δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὰς παραγωγίσεις, διαπληκτίζονται μετὰ πάθους καὶ πιστεύουσι ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιφέρουσι μεταβολὰς εἰς τὰ κοινωνικὰ πράγματα, μὲ τὸ νὰ καταδεικνύουσι τὸν σοφιστικὸν χαρακτῆρα τῶν παραγωγίσεων. Μέσα εἰς τὴν πλάνην των δὲν ἀντιλαμβάνονται ὅτι αἱ σοφιστικαὶ των ἔριδες ἀφίνουσι τοὺς περισσοτέρους ἀνθρώπους ἀδιαφόρους» («*Trattato*» § 1415).

210. «*Trattato* § 1416.

211. Πρβλ. «*Trattato*» §§ 1688-1689.

212. «*Trattato*» § 1399.

ἔργον τῆς κοινωνιολογίας ἀρχίζει μετὰ ταῦτα. Ὁ κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ διερευνήσῃ διατὶ καὶ κατὰ ποῖον τρόπον δύνανται νὰ γίνωνται ἀποδεκτοὶ καὶ νὰ πείθουν συλλογισμοί, οἱ ὁποῖοι εὐκόλως ἐλέγχονται ὑπὸ τῆς λογικῆς ὡς παραλογισμοί²¹³.

Ἐνῶ λοιπὸν ἡ Λογικὴ περιορίζεται εἰς τὴν ἀπόδειξιν ὠρισμένων συλλογισμῶν ὡς ἐσφαλμένων, ἡ Κοινωνιολογία μᾶς πληροφορεῖ, διατὶ τοιοῦτοι ἐσφαλμένοι συλλογισμοὶ ἐξασφαλίζουν ἓνα τόσον εὐρύτατον consensus. Ἐρμηνεύουσα ἡ Κοινωνιολογία τὴν δυναμικὴν αὐτὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν χρησιμότητα χαμηλῆς λογικοεμπειρικῆς ἀξίας θεωρημάτων προβαίνει εἰς μίαν ἀνάλυσιν καὶ ἔκθεσιν τῆς «λογικῆς τῶν συναισθημάτων»²¹⁴.

Ὅ,τι κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐνδιαφέρει λοιπὸν τὸν Pareto, δὲν εἶναι ἡ λογικότης ἢ τὸ πραγματικὸν τῶν παραγωγίσεων, ἀλλ' ἡ πειστικὴ δύναμις, τὴν ὁποίαν ἀδιαμφισβητήτως ἔχουν. Ὡς ἔργον τῆς κοινωνιολογίας ἐκλαμβάνει τὴν σπουδὴν τῶν τρόπων, καθ' οὓς οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦν ψυχολογικάς, λογικάς ἢ ψευδολογικάς διαδικασίας, προκειμένου νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ νὰ τοὺς παρασύρουν. Ὑπὸ τὸ πρῶσμα τοῦτο ἀναλύων τὰς παραγωγίσεις ὁ Pareto ταξινομεῖ αὐτάς εἰς τέσσαρας κατηγορίας²¹⁵:

1. τοὺς ἀπλοῦς ἰσχυρισμοὺς
2. τὴν ἀθθεντίαν
3. τὴν συμφωνίαν μὲ τὰ αἰσθήματα ἢ τὰς ἀρχὰς καὶ
4. τὰς ἀπλᾶς ρηματικὰς ἀποδείξεις

Ἡ ταξινόμησις ἐδῶ εἶναι κάπως ἀυστηροτέρα, δὲν ἱκανοποιεῖ ὅμως, ὅσον ἐκείνη τῶν residui²¹⁶. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ σημασία τῶν derivazioni εἶναι μικροτέρα διὰ τὸ σύστημα τοῦ Pareto²¹⁷. Ὁ Gerhard ὅμως φρονεῖ ὅτι τὸ τμήμα τοῦ «Trattato», τὸ ὁποῖον διαπραγματεύεται τὰς παραγωγίσεις, εἶναι, τόσον ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου, ὅσον καὶ ἀπὸ πλευρᾶς γλωσσικῆς, τὸ ὠραιότερον τμήμα τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Pareto²¹⁸. Ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν δύναται πάντως νὰ ἀυξήσῃ τὴν σημασίαν τοῦ ρόλου τῶν παραγωγίσεων ἐντὸς τοῦ παρειανοῦ συστήματος. Ἐξ ἄλλου καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξὶς τῶν derivazioni ὀφείλεται κατὰ τὸν Pareto εἰς τὰ residui τῆς πρώτης κατηγορίας.

213. Πρβλ. «Trattato» § 1411.

214. Πρβλ. «Trattato» § 1416.

215. «Trattato» §§ 1419 ἐξ.

216. Πρβλ. E i s e r m a n n, μν. ἔργ., σ. 44 καὶ G e r h a r d, μν. ἔργ., σ. 114.

217. Πρβλ. «Trattato» § 1403.

218. Ἴδὲ ὑποσημείωσιν 212.

Εἰδικώτερον:

1. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν ἀπλῶν ἰσχυρισμῶν (simples affirmations), μὲ τρεῖς ὑποομάδας²¹⁹, κατατάσσονται ἐκφράσεις τοῦ τύπου: «il faut, parce qu' il faut». Ὁ Pareto φέρει ὡς κλασσικὸν παράδειγμα τὸ ρητὸν «εἰλόμην ἂν ἀδικεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἀδικεῖν»²²⁰. Οἱ κοινωνικοὶ «καθωσπρεπισμοί», αἱ ἐκ μέρους τῶν γονέων πρὸς τέκνα ἀπαιτήσεις ὑπακοῆς «διότι ἔτσι πρέπει», αἱ στρατιωτικαὶ ἐντολαί, εἶναι περιπτώσεις παραγωγίσεων τῆς κατηγορίας ταύτης. Βασικὴ προϋπόθεσις αὐτῶν εἶναι ἡ ὑπαρξίς προκαθορισμένου τύπου διαπροσωπικῶν σχέσεων. Διότι αἱ προτάσεις αὗται γίνονται κατὰ κανόνα ἀποδεκταὶ μόνον ὑπ' ἐκείνων, οἱ ὅποιοι τρέφουν ἀνάλογα αἰσθήματα, ἐκλαμβάνονται δὲ ὡς ἐρμηνεῖαι τῶν αἰσθημάτων τούτων²²¹. Ἡ ἀξία τῶν ἐρμηνειῶν αὐτῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι διατυποῦνται μὲ βεβαιότητα, κατὰ τρόπον λόγιον καὶ ἀποφθεγματικὸν καὶ εἰς ἐκλεκτὸν λογοτεχνικὸν στυλ, «κατὰ προτίμησιν ἔμμετρον, παρὰ εἰς πρόζαν, τυπωμένα, παρὰ χειρόγραφον, εἰς βιβλίον παρὰ εἰς ἐφημερίδα, εἰς ἐφημερίδα παρὰ προφορικῶς»²²².

2. Αἱ αὐθενταὶ (autorités) ἀποτελοῦν πολυπλοκωτέραν κατηγορίαν παραγωγίσεων, περιλαμβάνουσιν ὁμοίως τρεῖς ὑποομάδας²²³. Αἱ παραγωγίσεις αὗται ἀποτελοῦν δικαιολογίας τῶν ἐντολῶν πρὸς συμμόρφωσιν διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς αὐθεντικά πρόσωπα — θεοὺς, γονεῖς, διδασκάλους, ἡγέτας —, ἢ παραδόσεις, θεσμούς, ἔθιμα κττ. Εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς αὐθεντίας — «τὸ εἶπε ὁ πατέρας», «philosophus dixit» — ἢ τοῦ ἔθους — «ἔτσι γίνεται»²²⁴.

Ὁ Pareto φέρει ὡς παραδείγματα τὴν Ἁγίαν Γραφήν ἢ τὴν Αἰνειάδα τοῦ Βιργιλίου, ὡς ἔργα αὐθεντικά, τὰ ὅποια δίδουν κατευθύνσεις διὰ τὴν ζωὴν. Παρατρεῖται μία ἰδιαίτερα προτίμησις ἐπικλήσεως τῆς θείας αὐθεντίας διὰ τὴν δικαίωσιν μὴ λογικῶν συμπεριφορῶν, ὡς λ.χ. συνέβη μὲ τὰς Σταυροφορίας, ἐνῶ αἱ παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα ἔχουν μίαν ἰδιαίτεραν εὐκαμψίαν, εἰς σημεῖον, ὥστε νὰ δύναται κανεὶς νὰ θεμελιώσῃ καὶ τὰς πλέον ἀντιθέτους ἀπόψεις καὶ θεωρίας ἐπ' αὐτῶν. Πᾶσαι αἱ αἰρέσεις ἀναζητοῦν καὶ κατὰ τὴν ἀντίληψίν των

219. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ὑπάγονται τὰ εἶδη: α'. ἐμπειρικὰ ἢ φανταστικὰ γεγονότα, β'. συναισθήματα καὶ γ'. συνδυασμοὶ γεγονότων καὶ συναισθημάτων. («Trattato» § 1419).

220. «Trattato» § 1420.

221. «Trattato» § 1428.

222. «Trattato» § 1430.

223. Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν ἀνήκουν: α'. ἡ αὐθεντία ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἀνθρώπων, β'. ἡ αὐθεντία τῆς παραδόσεως, τῶν ἠθῶν καὶ τῶν ἐθίμων καὶ γ'. ἡ αὐθεντία Θείου ὄντος ἢ μιᾶς προσωποποιήσεως. («Trattato» § 1419).

224. Πρβλ. «Trattato» §§ 1436, 1448, 1450.

άνευρίσκουν τὰ ἐπιχειρήματά των εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν²²⁵. Ἡ ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος ἀρξάμενη προσπάθεια καταπολεμήσεως τῆς Βίβλου διὰ τῶν συγχρόνων ἐπιθέσεων τῆς ἐπιστήμης, τῆς σοφίας καὶ τῆς ιστορικῆς κριτικῆς, αἱ ὁποῖαι συνεκλόνιζον τὸ συμπαγές, θαυμαστὸν καὶ ὑπέροχον ἐνιαῖον οἰκοδόμημα τῆς Γραφῆς, προσφέρουσαι ἀντ' αὐτοῦ ἄμορφον ἀποσπασματικὸν ὑλικόν, δὲν κατ-ῶρθωσε μῆτε τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν Βίβλον νὰ μειώσῃ, μῆτε τὰ ἑκατομμύρια τῶν πιστῶν γὰ ἔλαττώσῃ. Ἐδημιούργησε μόνον τὸ φαινόμενον ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διερευνοῦν μὲν κριτικῶς τὰς ιστορικὰς πληροφορίας τῆς Γραφῆς, κλίνουν ὅμως συγχρόνως καὶ μὲ σεβασμὸν τὸ γόνυ καὶ τὴν προσκυνοῦν. Αἱ παραγωγίσεις μεταβάλλονται, τὸ residuum παραμένει²²⁶.

Πρωτοπορευιακὴ καὶ λίαν ὀξυδερκῆς εἶναι ἡ διαπίστωσις τοῦ Pareto ὅτι ἤδη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἐπεκράτει ἡ τάσις ἀντικαταστάσεως τῆς θρησκείας μὲ ψευδοθρησκευτικὰ ὑποκατάστατα. Ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ σχολιάζει τόσον τὴν μαρξικὴν ἰδεολογίαν, ὅσον καὶ τὴν λατρείαν τῆς θεότητος «πρόοδος», καθὼς καὶ τῆς «νέας θεότητος ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου τῆς προόδου», ἡ ὁποία ὠνομάζετο «ζωτικὰ συμφέροντα». Μὲ λεπτοτάτας θρησκευοικονομολογικὰς παρατηρήσεις καὶ διακρίσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀρκετὴν δόσιν εἰρωνείας, ἀνατέμνει τὴν ψευδοθρησκευτικὴν στάσιν τῶν συγχρόνων του ἔναντι τῶν θεοτήτων αὐτῶν²²⁷.

3. Αἱ παραγωγίσεις συμφωνίας μὲ τὰ αἰσθήματα ἢ τὰς ἀρχὰς (accord avec des sentiments ou avec des principes), μὲ ἕξ ὑποομάδας²²⁸, ἔχουν τὴν ἰδιοτυπίαν ὅτι παραλλήλως πρὸς τὴν προσπάθειαν λογικοφανοῦς

225. «Trattato» § 1450.

226. «Trattato» § 1454.

227. Γράφει λ.χ. περὶ τῶν «ζωτικῶν συμφερόντων»:

«Σὲ βαρβαρικῆς ἐποχῆς ἔκανε ἕνας λαὸς πόλεμον ἐναντίον ἐνὸς ἄλλου, τὸν λεηλατοῦσε, τοῦ ἄρπαζε τὰ χρήματα, χωρὶς πολλὰς κουβέντες. Καὶ στὴν ἐποχὴ μας ἐπαναλαμβάνονται τὰ ἴδια, ἀλλὰ τώρα γίνονται ἐν ὀνόματι τῶν «ζωτικῶν συμφερόντων». Λένε, πὼς αὐτὸ εἶναι μιὰ πρόοδος καὶ μιὰ τεράστια βελτίωσις» («Trattato» § 1462).

Καὶ διὰ τὸ νέον σύμβολον κοινωνικῆς ἐπιβολῆς, τὸ αὐτοκίνητον, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς θεᾶς προόδου ἐλατρεῦετο καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ὡς «παλαιότερον ἢ ἱερά γλαῦξ εἰς τὰς Ἀθήνας», γράφει ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ περιφρονῆται εἰς μίαν ἐποχὴν, ἡ ὁποία θέλει νὰ λέγηται δημοκρατικὴ, «καθ' ὅσον χρησιμοποιεῖται κυρίως ὑπὸ τῶν πλουσίων, ἢ τοῦλάχιστον τῶν εὐπόρων, ἐνῶ φονεῖ εἰς ἀτυχήματα τοὺς προλεταρίους καὶ τὰ τέκνα των. Ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὰ τέκνα τῶν πτωχῶν τὴν δυνατότητα νὰ παίζου εἰς τοὺς δρόμους. Καὶ γεμίζει μὲ σκόνην τὰς οἰκίας τῶν πτωχῶν καὶ τῶν γεωργῶν». Καὶ ὅμως ὅσοι δὲν θαυμάζουν τὸ αὐτοκίνητον μεταχειρίζομεθα σήμερον, ὅπως ἀκριβῶς μετεχειρίζοντο παλαιότερον τοὺς αἰρετικούς. («Trattato» § 1463).

228. Τὰ genera τῆς κατηγορίας ταύτης εἶναι: α'. συναισθήματα, β'. ἐπὶ μέρους συμφέροντα, γ'. κοινὰ συμφέροντα, δ'. ὄντοτες δικαίου, ε'. μεταφυσικαὶ ὄντοτες καὶ στ'. ὑπερφυσικαὶ ὄντοτες. («Trattato» § 1419).

θεμελιώσεως γίνεται ἀναφορὰ καὶ εἰς τὸν συναισθηματικὸν κόσμον. Ἐπικαλοῦνται λ.χ. τὴν ἀνύπαρκτον καθολικὴν ἔγκρισιν, τὸ *bonum commune*, τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, ἢ μεταφυσικὰς κατασκευάς, ὡς π.χ. ἡ καντιανὴ κατηγορικὴ προσταγὴ²²⁹. Ἡ πειστικὴ δύναμις τῶν παραγωγίσεων τούτων ἐγκριταὶ εἰς τὴν συμφωνίαν των πρὸς τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ συναισθήματα ταῦτα.

Σύνηθες εἶναι τὸ φαινόμενον, καὶ ὄχι μόνον εἰς τοὺς πολιτικούς, νὰ ἐπιδιώκουν ἀτομικὰ συμφέροντα ἐπικαλούμενοι τὸ κόμμα, τὸ ἔθνος, τὴν πατρίδα, τὸ προλεταριαῖον, τὰς παραγωγικὰς τάξεις κττ²³⁰. Εἰδικώτερον εἰς τὴν πολιτικὴν αἰ ἄρχουσαι τάξεις συγγέουν πάντοτε τὰ ἴδια συμφέροντα μὲ ἐκεῖνα τῆς χώρας. Ὅσοι πολιτικοὶ φοβοῦνται τὴν αὔξησιν τῶν προλεταρίων, ὑποστηρίζουν μαλθουσιανικὰς ιδέας. Ὅσοι ὑποψιάζονται ὅτι ἡ ἐνδεχομένη μείωσις τοῦ πληθυσμοῦ θὰ παρημπόδιζε τὴν πραγματοποίησιν τῶν σχεδίων των, γίνονται ἀντιμαλθουσιανοί. Τὸ ἐνδιαφέρον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἐπιστρατεύουν ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ ἀποψὶς των ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ αἶτημα τοῦ δημοσίου καὶ ἐθνικοῦ συμφέροντος²³¹.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν θεωριῶν, ὡς π.χ. εἰς τὸν Bentham, ὁ ὁποῖος κατὰ τρόπον περιέργου προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίσῃ τὸν ἀτομισμὸν μὲ τὸν ἀλτροῦσμὸν, πάντως μὲ σοφιστικὰ («τρίκ»), τὰ ὁποῖα δὲν πείθουν²³². Παρὰ τὴν μικρὰν ὅμως λογικοεμπειρικὴν ἀξίαν των, εὖρον μεγάλην ἀπήχησιν τὰ θεωρήματά του. Τοῦτο ὀφείλεται, κατὰ τὸν Pareto, εἰς τὸ ὅτι αἱ θεωρίαι τοῦ Bentham κατορθώνουν νὰ συνδέσουν τὸ *residuum* τῆς προσωπικῆς ἀκραιότητος μὲ ἐκεῖνο τῆς κοινωνικότητος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον παρατηρεῖται μὲ ἀνάλογον ἐπιτυχίαν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Spinoza²³³. Ὁ σύνδεσμος ἀρκεῖ, ἢ λογικότης τῆς παραγωγίσεως δὲν ἐλέγχεται.

4. Ἡ κατηγορία τῶν ἀπλῶν λεκτικῶν ἀποδείξεων (*preuves verbales*) περιλαμβάνει τὰς περισσοτέρας παραγωγίσεις, κατατασσομένας εἰς πέντε ὑποομάδας²³⁴. Πρόκειται περὶ καθαρῶς ρηματικῶν κατασκευῶν, χωρὶς καμ-

229. «Trattato» § 1514.

230. «Trattato» § 1498.

231. Πρβλ. «Trattato» § 1499.

232. Πρβλ. «Trattato» §§ 1486, 1487, 1488, 1492.

233. Ὁ Pareto ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀποψὶν τοῦ Spinoza (Ἠθική, 4 Prop. 18 Scholium) ὅτι «*homini igitur nihil homine utilius*», ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ ἄνθρωπος κυβερνᾶται καὶ κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ λόγου. Τότε γίνεται ἀλτροῦστῆς καὶ δίκαιος, καλόπιστος καὶ ἐντιμος. «*Homines, qui ratione gubernantur, hoc est homines, qui ex ductu rationis suum utile quaerunt, nihil sibi appetere, quod reliquis hominibus non cupiant, atque adeo eosdem iustos, fidos, atque honestos esse*».

234. Τὰ εἶδη τῆς κατηγορίας ταύτης ὁ Pareto διακρίνει ὡς ἀκολούθως: α'. ἀόριστος ἔκφρασις χαρακτηρίζει γεγονὸς ἢ πρᾶγμα, ἐνῶ ἀόριστον πρᾶγμα ἢ γεγονὸς ἀντιστοιχεῖ

μίαν ρεαλιστικήν βάσιν καὶ ἀνταπόκρισιν. Ὁ Pareto σημειώνει²³⁵ ὅτι πρόκειται περὶ παραγωγίσεων «verbales», αἱ ὅποια χρησιμοποιοῦν ἀκαθορίστους, διαφορουμένας καὶ ἀμφιλόγους ἐκφράσεις, ὡς τὸ ἀγαθόν, τὸ ὠραῖον, τὸ δίκαιον, ὁ ὀρθὸς λόγος, τὸ ἀληθές, εἰς τὰς ὁποίας οἱ χρησιμοποιοῦντες τὰς παραγωγίσεις ταύτας προσπαθοῦν νὰ δώσουν ὑπόστασιν, πιστεύοντες ὅτι εἰς ἐκάστην ἔννοϊαν ἀντιστοιχεῖ ὑποχρεωτικῶς καὶ ἓν πρᾶγμα²³⁶.

Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ ἐκεῖναι αἱ παραγωγίσεις, αἱ ὅποια προσφέρονται διὰ τὴν ἀφύπνισιν τῶν συναισθημάτων καὶ χρησιμοποιοῦνται ἰδίᾳ εἰς τὴν δικανικὴν καὶ πολιτικὴν ρητορείαν. Ἀναλόγως δὲ τοῦ κατὰ πόσον ἐπιθυμεῖ κανεὶς νὰ εὐνοήσῃ ἢ βλάψῃ, δύναται νὰ χρησιμοποιοῦσθαι τιμητικούς ἢ προσβλητικούς χαρακτηρισμούς, ὡς π.χ. ὁ ἐπικριτικός χαρακτηρισμὸς τοῦ Ὁρέστου ὡς μητροκτόνου ἢ ὁ ἐπαινετικός χαρακτηρισμὸς τοῦ αὐτοῦ ὡς ἐκδικητοῦ τοῦ πατρὸς του²³⁷. Ἀλληγορικαί, μεταφορικαὶ καὶ ἀναλογικαὶ ἐκφράσεις, σοφίσματα, αἰσθητικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀξιολογήσεις ἀνήκουν ἐνταῦθα²³⁸. Ἄλλὰ καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ παραγωγίσεις θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθοῦν θεωρητικῶς εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην²³⁹. Διὰ τοῦτο ὁ Pareto συνιστᾷ, πρὸς διατήρησιν τῆς ταξινομήσεως, νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἐκεῖναι μόνον αἱ παραγωγίσεις, εἰς τὰς ὁποίας σαφῶς ὑπερτερεῖ ὁ ρηματικὸς χαρακτήρ.

Αἱ παραγωγίσεις τῆς κατηγορίας ταύτης δύναται νὰ προσλάβουν δύο βασικὰς μορφάς: κατὰ τὴν πρώτην ὀρμᾶται κανεὶς ἀπὸ τῶν πραγμάτων πρὸς τὸν ὄρον, κατὰ τὴν δευτέραν ἀφικνεῖται ἀπὸ τοῦ ὄρου πρὸς τὰ (ὑπαρκτὰ ἢ φανταστικά) πράγματα. Συνήθως ὁμως ἀναμειγνύονται αἱ μορφαί. Ὁ Pareto κρι-

πρὸς μίαν ἐκφρασιν. β'. Μία ἔφρασις χαρακτηρίζει πρᾶγμα ἢ γεγονός καὶ προξενεῖ συνοδευτικὰ συναισθήματα, ἢ συνοδευτικὰ συναισθήματα ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἐκλογὴν μιᾶς ἐκφράσεως. γ'. Μία ἔκφρασις εἶναι πολυσήμαντος καὶ διάφορα γεγονότα ἢ πράγματα χαρακτηρίζονται διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκφράσεως. δ'. Μεταφοραί, ἀλληγοραί, ἀναλογίαι. καὶ ε'. Ἀμφισβητούμεναι ἀόριστοι ἐκφράσεις, εἰς τὰς ὁποίας οὐδὲν συγκεκριμένον γεγονός ἢ πρᾶγμα ἀντιστοιχεῖ. («Trattato» § 1419).

235. «Trattato» §§ 1543 ἔξ.

236. «Trattato» § 1544.

237. «Trattato» § 1552. Πρβλ. καὶ Ἀριστοτέλους, Ρητορ. III, 2, 10 καὶ 14. Ὁ Pareto φέρει ἀρκετὰ παραδείγματα ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ προσφάτου ἱστορίας, εἰς τὰ ὅποια φαίνεται σαφῶς ἡ ἀντιφατικὴ χρῆσις τῶν ὄρων, ἢ ὁ ἀντιφατικὸς χαρακτηρισμὸς τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἢ αἱ ἀντιστροφαι τῶν νοημάτων. «Τὸ 1908 οἱ προσκείμενοι πρὸς τὴν ρωσικὴν κυβέρνησιν ὠνόμαζον τὴν θανάτωσιν ἐπαναστατῶν ὡς «ἐκτέλεσιν», ἐνῶ τὴν θανάτωσιν μελῶν τῆς κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἐχαρακτήριζον ὡς «φόνον». Οἱ ἐχθροὶ τῆς κυβερνήσεως ἀντέστρεφον τοὺς χαρακτηρισμούς» (Trattato» § 1552). Ἀνάλογοι ἀντιστροφαι δύναται νὰ γίνουσι καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων: «ἀήμευσις», ἢ «ἀπαλλοτριώσις» καὶ «κλοπὴ» περιουσίας. (ἔ.ἀ., § 1552).

238. «Trattato» § 1551.

239. «Trattato» § 1543.

νων τὰς παραγωγίσεις τῆς κατηγορίας ταύτης ἀναφέρεται εἰς τὸ γνωστὸν σοφιστικὸν παράδειγμα τοῦ «σωρείτου», καθὼς καὶ εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἄποψιν τοῦ Cicero, ὅτι εἰς ἐκάστην ἔκφρασιν ἀντιστοιχοῦν καὶ πραγματικὰ ὄντα²⁴⁰. «Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ σφάλμα τοῦ σωρείτου ἔγκειται εἰς τὴν χρῆσιν ἀορίστων ἐκφράσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὐδὲν πραγματικὸν ἀντιστοιχεῖ καὶ αἱ ὁποῖαι μόνον συναισθήματα διεγείρουν. Τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸ ὁποῖον νὰ ἀντιστοιχῇ εἰς τὰς ἐκφράσεις: πολὺ καὶ ὀλίγον, μέγα καὶ μικρόν, βρῦ καὶ ἐλαφρόν»²⁴¹. Διὰ τοῦτο καὶ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀντιφατικὴ χρῆσις καὶ κατάχρησις τῶν ἐνοιῶν. Εἰδικῶς μάλιστα σήμερον ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐνοήσῃ μίαν ὑπόθεσιν δὲν ἔχει, παρὰ νὰ τὴν χαρακτηρίσῃ ὡς «μιοτέραν», «δημοκρατικὴν», «ἀνθρωπιστικὴν», «προοδευτικὴν», «φιλελευθέραν»²⁴². Τοῦ ὅρου «ἐλευθερία», «ἐλεύθερος» δὲν γίνεται ἀπλῶς κατάχρησις: «Ἡ μοῖρα τῆς λέξεως ἐλευθερία εἶναι ἀρκετὰ κωμικὴ. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις χαρακτηρίζει σήμερον τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐσήμαινε πρὸ πεντηκονταετίας»²⁴³. Τὰ συναισθήματα ὅμως, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ, παραμένουν τὰ αὐτά. Ὁ ὅρος, δηλαδὴ, χαρακτηρίζει μίαν κατάστασιν, ἣ ὁποία ὠφελεῖ ὅσους τὸν χρησιμοποιοῦν ἢ τὸν ἀποδέχονται»²⁴⁴.

Καὶ περὶ τῶν παραγωγίσεων ἰσχύει ὅτι καὶ περὶ τῶν ἐγκαταλειμμάτων γενικῶς παρατηρήθη, ὅτι δηλαδὴ τὸ σημαντικὸν εἶναι τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα διεγείρουν καὶ τὰ ὁποῖα παρασύρουν εἰς τὴν ἀποδοχὴν καὶ υἱοθέτησιν τῶν ψευδολογικῶν αὐτῶν κατασκευῶν. Δὲν πρόκειται περὶ προθέσεως ἐξαπατήσεως τῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνονται. Πομποὶ καὶ ἀποδέκται ἔχουν συνείδησιν τῆς ψευδολογικῆς τῶν φύσεως, συναντῶνται ὅμως εἰς ὠρισμένα κοινὰ αἰσθήματα²⁴⁵.

Καὶ τὰ τέσσαρα αὐτὰ εἶδη παραγωγίσεων ἔχουν χαρακτῆρα ἰδεατῶν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὰς ἡ λογικοεμπειρικὴ μέθοδος δὲν χρησιμοποιοεῖ προτά-

240. «Trattato» § 1550.

241. «Trattato» § 1551.

242. «Trattato» § 1552.

243. Μεταξὺ πολλῶν σχετικῶν παραδειγμάτων, τὰ ὁποῖα φέρει ὁ Pareto, εἶναι καὶ τοῦτο: Οἱ φιλελεύθεροι τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας ἀπῆτουν πρὸ 100 ἐτῶν τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ δικαίωματος τοῦ ἀτόμου νὰ ἐργάζεται καὶ κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτάς. Τοῦτο ἔθεωρεῖτο ὡς μία ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν «τυραννίαν τῶν βασιλέων καὶ τῶν κληρικῶν», οἱ ὁποῖοι ἀπηγόρευον τὴν ἐργασίαν κατὰ τὰς ἑορτάς. Σήμερον οἱ φιλελεύθεροι ἀξιοῦν νὰ ἐποπτεῦν καὶ παρεμβαίνῃ τὸ Κράτος, ὥστε νὰ ἐφαρμόζηται αὐστηρῶς ἡ τήρησις τῆς ἀργίας κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτάς, ἀκόμη καὶ ἐναντίον τῆς τυχόν ἀντιθέτου θελήσεως τοῦ ἀτόμου, καθ' ὅσον ὁ ἐργαζόμενος προσβάλλει τὸ δικαίωμα ἀργίας τῶν λοιπῶν. (Πρβλ. «Trattato» § 1554).

244. «Trattato» § 1554.

245. «Trattato» § 1543.

σεις ἀφηρημένας καὶ ἰσχυρισμούς, δὲν ἐπικαλεῖται αὐθεντίας ἢ τὴν παράδοσιν καὶ οὐδέποτε τὰ θεωρήματά της στεροῦνται ἐμπειρικῆς βάσεως. Οἱ ὅροι της εἶναι ἐπακριβῶς καθωρισμένοι, τὸ περιεχόμενόν των ὀρίζεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ δὲν σχετίζεται μὲ τὰ αἰσθήματά μας. Ἡ διάστασις μεταξὺ συναισθημάτων καὶ λογικοεμπειρικῶν προτάσεων καταδεικνύει πόσον διάφορος καὶ ξένος εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς ψυχῆς.

(Συνεχίζεται)